

Katheders-futurologie

Eind 19e eeuw werd aan een aantal aanhangers van de Historische School de bijnaam Katheder-socialisten gegeven. Zij verdienden die bijnaam omdat ze vanaf de katheders maatschappijveranderingen bepleitten, maar daarmee geen rekening hielden als het hun eigen levenspatroon betrof. De Katheder-socialisten (bijv. Adolf Wagner en Gustav Schmoller) waren louter studeerkamerrevolutionairen. Hieruit mag overigens niet worden geconcludeerd dat hun theorieën zonder waarde waren. Integendeel, hun strijd voor bijv. sociale wetgeving en tegen de „laissez-faire”-gedachte van de Klassieke School werd terecht gevoerd. Die strijd was evenwel vaak weinig effectief omdat de z.g. revolutionairen, hetzij geen moed of begaafdheid hadden de revolutie naar de straat te brengen, hetzij niet wensten dat hun ideeën op korte termijn zouden worden gerealiseerd. Katheder-socialisten waren dus wetenschapsmensen die a. hun ideeën niet aan de man konden brengen of b. hun ideeën niet aan de man wilden brengen. Bovendien bracht hun positie mee dat ze zich konden permitteren links te zijn. We behoeven er geen doekjes om te winden: Katheder-socialisten bestaan nog steeds, maar ze zijn vaak moeilijk aan te wijzen.

De laatste jaren is een nieuwe kathedersbeweging ontstaan die qua presentatie grote overeenkomst met de Katheder-socialisten vertoont: ik noem haar de Katheders-futurologie. Wat doet deze beweging en wie zijn haar aanhangers?

De Katheders-futurologie houdt zich uiteraard met toekomstvoorspellingen bezig. Ze ontstond toen de futurologie in een bepaalde richting ging. De richting, bepaald door overbevolking, tekort aan grondstoffen en milieubedreiging. Er is nóg een richting die ervan uitgaat dat het allemaal wel zal meevallen. Deze is de voortzetting van de ideeën van Kahn en Wiener. Aanhangers daarvan vertoeven o.a. in China, Zuid-Amerika en het Vaticaan. Zij zijn helaas niet van richting veranderd en vertolken daarom de lof der botheid. De Katheders-futurologen zijn wel de goede richting ingeslagen, maar deden dit analoog aan de Katheder-socialisten omdat zij het zich konden permitteren. Zij entameren toekomstonderzoek om het dreigende onheil te voorspellen en werken zo mogelijk zelf aan dat onderzoek mee. Zij houden zich echter nauwelijks bezig met het zoeken naar en het formuleren van een politiek om dat onheil te voorkomen of de gevolgen ervan draaglijk te maken. Ze stellen zich tevreden met globale richtlijnen, maar geven niet thuis als er een concrete politiek wordt geëist. Soms laten ze zich wel eens tot uitspraken over een dergelijke politiek verleiden, maar die politiek heeft dan betrekking op een ander ver weg gelegen land of behoeft pas in de verre toekomst te worden verwezenlijkt.

Ik zal geen Katheders-futurologen bij name noemen. Wel zal ik aangeven waar ze zich bijv. ophouden. Ze wonen vooral in het rijke deel der wereld en je treft hen onder alle lagen der bevolking aan. Ze bezien het arme deel der wereld met een goedwillend paternalisme en besteden — zowel letterlijk als figuurlijk — veel energie om hun goedwillendheid te tonen. Velen van hen hebben zich verzameld in en om de Club van Rome. De Club van Rome — het zal bekend zijn — werd gevormd door een groep rijke industriëlen, die zich bezorgd maakte over het toekomstige lot der wereld. Met veel geld en effectieve marketingtechnieken slaagde ze erin grote aanhang te krijgen. Zowel onder conservatieven als progressieven, werkgevers als werknemers en armen en rijken. Het eerste rapport dat aan de club werd uitgebracht, *Het einde aan de groei*, deed de wereld versteld staan en werd goed verkocht. Naast lof oogstte het overigens veel kritiek. De kritiek betrof vooral het over één kam scheren van de gehele wereld en het ontbreken van een doeltreffend instrumentarium.

De kritiek had in feite betrekking op het Katheders-futurologische karakter van het rapport, dat weliswaar voor goed bezochte congressen en wetenschappelijke hoogstandjes zorgde, maar waaraan de wereld toch maar weinig had. Het zou overigens onjuist zijn de hele Club-van-Rome-beweging als kathedersachtig te betitelen. Velen waren immers nog niet tevreden met het onderzoek en de auteur van het genoemde rapport, Meadows, trok wel persoonlijke consequenties uit zijn werkstuk.

Vele anderen aanvaardden deze consequenties echter niet. Dat blijkt vooral indien de nood aan de man komt. Thans is het duidelijk dat het Club-van-Rome-geloof bij politieke partijen, werkgevers- en werknemersorganisaties slechts des zondags wordt beleden. De Club van Rome doet daar zelf hard aan mee. Hoewel ze er naar aanleiding van het tweede rapport nog eens op wees „dat spoedig ingrijpende maatregelen in internationale samenwerking nodig zijn om te verhinderen dat de situatie ten aanzien van wereldbevolking, voedselvoorziening, grondstoffenvoorziening en energieproblematiek steeds verder uit de hand loopt”, blijkt ze nog nooit goed naar het Feyenoord-lied te hebben geluisterd 1).

Dat bedoel ik met Katheders-futurologie. Het feit dat dit op 1 januari vanaf mijn katheders klinkt, is nauwelijks een troost te noemen.

L. Hoffman

1) Stichting Club van Rome Nederland, *Bulletin nr. 8*, blz. 1.

Inhoud

<i>Drs. L. Hoffman:</i> Katheder-futurologie	1
Column Israël, door <i>Dr. A. Peper</i>	3
<i>Prof. Dr. F. W. Rutten:</i> Macro-economische opmerkingen over de werkgelegenheid	4
<i>J. Stunnenberg:</i> Bedrijfseconomische problemen van het streekvervoer (I)	6
<i>Dr. F. J. Collin:</i> Open-marktpolitiek	9
<i>Drs. K. F. J. Niebling:</i> Rentevoet, creativiteit en investeringsklimaat	14
Au courant Centraal akkoord ter ziele, door <i>A. F. van Zweeden</i>	16
Maatschappijspiegel Integratietendentie in het arbeidsmarktbeleid, door <i>Drs. W. van Voorden</i>	18
Boekennieuws <i>A. P. Ghosh: Development planning in South-East Asia; an input-output approach, door Drs. A. Kuijvenhoven</i>	20
Mededeling	20
Boekennieuws <i>J. J. M. Evers: Lineair programming over an infinite horizon, door Dr. J. van Daal</i>	21
<i>Dr. A. Heertje: Elementaire economie, door Drs. M. Bruyn-Hundt</i> ..	21
<i>Robert Higgs: The transformation of the American economy, 1865-1914; an essay in interpretation, door Drs. J. Teijl</i>	21

NEI werkt mee aan ontwikkelingsplan regio Belgrado

Met steun van de OECD is onlangs een Adviesgroep Algemeen Ontwikkelingsplan Belgrado geformeerd. Deze groep zal de Joegoslavische regering adviseren over de gewenste regionale ontwikkeling van een gebied van ruim 26.000 km² met 3,4 mln. inwoners, dat het grootste deel van Servië beslaat.

Namens het Nederlands Economisch Instituut zit Prof. Dr. L. H. Klaassen in de adviesgroep, die verder bestaat uit Prof. Dr. D. Jagodić, M. Nagrudnik, Z. Nikolin, Dr. D. Perisić, M. Savić, Prof. Dr. D. Stefanović (allen Joegoslaven), Prof. Dr. W. Stöhr (Wenen), Prof. Dr. E. Weissmann (Den Haag) en Prof. Dr. J. Zwaenepoel (Brussel).

De adviseurs zullen te zamen met ca. 240 medewerkers ruim 3,5 jaar aan het plan werken. Het onderzoek verloopt geheel volgens de regels van zelfbestuur, zoals die in Joegoslavië gelden.

Redactie

Commissie van redactie: H. C. Bos, R. Iwema, L. H. Klaassen, H. W. Lambers, P. J. Montagne, J. H. P. Paelinck, A. de Wit.

*Redacteur-secretaris: L. Hoffman.
Redactie-medewerkster: Mej. J. Koenen.*

Adres: Burgemeester Oudlaan 50,
Rotterdam-3016; kopij voor de redactie:
postbus 4224.
Tél. (010) 14 55 11, toestel 3701.
Bij adreswijziging s.v.p. steeds adresbandje
meesturen.

Kopij voor de redactie: in tweevoud,
getypt, dubbele regelafstand, brede marge.

Abonnementsprijs: f. 109,20 per kalenderjaar
(incl. 4% BTW); studenten f. 67,60
(incl. 4% BTW), franco per post voor
Nederland, België, Luxemburg, overzeese
rijksdelen (zeepost).

Betaling: Abonnementen en contributies
(na ontvangst van stortings/giro-
acceptkaart) op girorekening no. 122945
i.n.v. Economisch Statistische Berichten
te Rotterdam.

Losse nummers: Prijs van dit nummer f. 3,-
(incl. 4% BTW en portokosten).
Bestellingen van losse nummers
uitsluitend door overmaking van de hierboven
vermelde prijs op girorekening no. 8408
i.n.v. Stichting het Nederlands Economisch
Instituut te Rotterdam met vermelding
van datum en nummer van het gewenste
exemplaar.
Abonnementen kunnen ingaan op elke
gewenste datum, maar slechts worden
beëindigd per ultimo van een kalenderjaar.

Advertenties: B.V. Koninklijke Drukkerijen
Roelants - Schiedam
Lange Haven 141, Schiedam.
tel. (010) 260 260, toestel 908.

Stichting
Het Nederlands Economisch Instituut

Adres: Burgemeester Oudlaan 50,
Rotterdam-3016; tel. (010) 14 55 11.

Onderzoekafdelingen:

Arbeidsmarktonderzoek

Balanced International Growth

Bedrijfs-Economisch Onderzoek

Economisch-Technisch Onderzoek

Vestigingspatronen

Macro-Economisch Onderzoek

Projectstudies Ontwikkelingslanden

Regionaal Onderzoek

Statistisch-Mathematisch Onderzoek

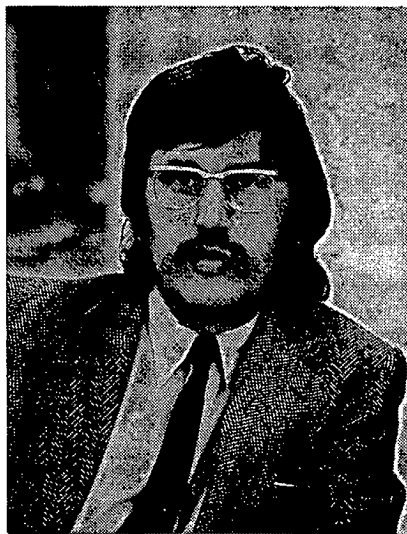
Transport-Economisch Onderzoek

Israël ..

Over Israël schrijven is in dit land een gevaarlijke zaak. Er staan direct drommen mensen en organisaties klaar om te kijken of je — getoetst aan hun uitgangspunten — wel „zuiver op de graat” bent. Niet minder snel volgt dan het inlijvingsproces bij de een of andere groep. Vaak maakt het weinig uit wat er precies geschreven staat, omdat er door selectieve waarneming een interpretatie aan de tekst wordt meegegeven waarin de schrijver zich niet of nauwelijks herkent.

Ik waag het er toch maar op. Aan het feit dat genoemde processen plaatsvinden kan waarlijk geen argument ontleend worden om er het zwijgen maar toe te doen. Het probleem van het Midden-Oosten — de verhouding van Israël tot de omringende Arabische staten (incl. uiteraard het Palestijnse vraagstuk) — is er belangrijk genoeg voor. Ik moet overigens in dit beperkte kader volstaan met een aantal zeer globale impressies, gebaseerd op een kort, zij het intensief verblijf (1 week) in de tweede helft van november. Dit verblijf viel ongeveer in de tijd van de belangrijke gebeurtenissen op het internationale front, zoals de rede van Arafat (PLO) in de UNO-vergadering en de materiële uitstoting van Israël uit de UNESCO.

Mijn eerste doel was kennis te maken met de wijze waarop in Israël de beleidsvorming in de overheid wordt aangepakt, in het bijzonder op het brede terrein van de sociale welzijnszorg. Daarvoor is Israël in menig opzicht een interessant land, omdat het bureaucratisch apparaat — door de omstandigheden gedwongen — zeer snel moet (kunnen) inspelen op snel wisselende situaties. De noodzaak van flexibiliteit, waarmee het overheidsapparaat wordt geconfronteerd, leidt ertoe dat zo al niet formeel dan toch wel feitelijk sprake is van een „lossere” structuur, met meer gedelegeerde bevoegdheden en een snellere communicatie. Gehouden tegen het licht van een model-bureaucratie — zoals wij

die in vele opzichten kennen — zitten er nogal wat niet-bureaucratische elementen in de organisatie. Iets meer van die flexibiliteit zou — gezien de vele urgente problemen die in Nederland om een snelle aanpak vragen — bepaald niet mistaan in ons eigen bureaucratische systeem. Opvallend vond ik verder dat in de welzijnszorg een forse scheut decentralisatie viel vast te stellen 1). Dit is opmerkelijk, omdat de druk van de omringende Arabische wereld op bijna alle terreinen een zeer centralistische aanpak zou doen vermoeden. De vaststelling van zoveel decentralisatie in deze omstandigheden, relativeert de ook wel eens in Nederland als elkaar uitsluitende begrippen opgevoerde decentralisatie-centralisatie 2).

Het sociale welzijnsbeleid in Israël vindt zijn belangrijkste taak in de maatschappelijke integratie van de honderdduizenden en nog eens honderdduizenden immigranten die sinds het bestaan van de staat (1948) het land zijn binnengestroomd. Voer voor sociologen! Men kan niet anders dan onder de indruk komen van de geweldige prestaties die op dit terrein — uiteraard niet alleen als gevolg van de inzet van een grote hoeveelheid beleidsinstrumenten — zijn bereikt. Sinds 1948 is de bevolking ongeveer verzesvoudigd! Tegen de achtergrond van deze prestatie — het tot een redelijke eenheid smeden van een paar miljoen nieuwelingen uit 80 landen met evenzovele achtergronden — heeft men bepaald ook oog voor die groepen die in het integratieproces zijn achtergebleven. Daarbij zijn nogal wat tweede-generatie Noordafrikaanse immigranten, waarvan de ouders in grote ge-

tale in de periode 1948-1951 de prille staat Israël binnenkwamen. Het land was toen gewoon — qua mankracht en middelen — onvoldoende in staat voor een goede begeleiding te zorgen. De sporen daarvan zijn nu duidelijk herkenbaar: sociaal-economische achterstand, een zekere culturele vervreemding en hier en daar militant radicalisme.

Uit de gesprekken met ambtenaren, wetenschapsmensen, politici en „gewone” Israëliërs over de recente politieke ontwikkelingen, viel mij op een grote geïnformeerdheid én een interessante pluriformiteit in de politieke meningsvorming. Zeer globaal gesteld, heb ik de indruk gekregen dat voor de erkenning van het bestaan van óók een Palestijns vraagstuk — ná het aftreden van Golda Meir c.s. — meer ruimte is gekomen. Eveneens ervaart men in de contacten de existentiële betekenis van de, gelukkig door weinigen in dit land bestreden opvatting van het behoud van de staatkundige zelfstandigheid van Israël. Met dit uitgangspunt, gevoegd bij het ook in Israël aan kracht winnende inzicht dat — door internationaal overleg in enigerlei vorm — een politiek dak boven de hoofden van de Palestijnen dient te komen, zal moeten worden gewerkt. Want recht (Israël) botst hier op recht (Palestijnen). De idee dat beide rechten aan hun trekken zouden komen door de instelling van een Palestijns-Joodse staat is — om allerlei redenen — werkelijkheidsvreemd. Hopelijk leidt de huidige — en somber stemmende — positie van internationaal isolement van Israël ertoe dat het inzicht van de beide rechten wordt aangescherpt.

1) Meer over de sociale politiek in: *Report on developing social policy in conditions of rapid change - the role of social welfare*, Jeruzalem, 1972.

2) In een enkele reactie op de z.g. *Knelpuntennota* (s-Gravenhage, 1974) over het welzijnsbeleid komt dit misverstand ook voor.

Macro-economische opmerkingen over de werkgelegenheid

PROF. DR. F. W. RUTTEN

Evenals vorig jaar schreef Prof. Dr. F. W. Rutten, Secretaris-Generaal van het Ministerie van Economische Zaken, een nieuwjaarsartikel voor ESB. De traditie die zijn voorganger, Drs. G. Brouwers, in gang heeft gezet, wordt hiermee voortgezet. Prof. Rutten behandelt in dit artikel enkele macro-economische aspecten van de werkgelegenheid. Hij gaat onder meer in op de vraag in hoeverre de lonen en de investeringen de werkgelegenheid beïnvloeden.

Bij het bestrijden van de huidige werkloosheid en de bevordering van de werkgelegenheid op lange termijn dient een veelheid van meer of minder belangrijke instrumenten te worden gezien. Ik beperk me hier tot enkele globale macro-economische lijnen.

Arbeitsplaatsen, reële primaire lonen en investeringen

Met het oplopen van de werkloosheid is de aloude kwestie betreffende de invloed van de reële lonen op de werkgelegenheid weer actueel geworden.

Den Hartog en Tjan 1) hebben berekeningen gemaakt, uitgaande van een technische ontwikkeling, die belichaamd is in nieuwe investeringen en een arbeidsbesparend karakter draagt. Zij veronderstellen voorts vaste verhoudingen per bouwjaar tussen kapitaal en arbeid. In dit produktiemodel is de uitschakeling van arbeidsplaatsen normaliter slechts voor een deel het gevolg van technische uitval. Vooral in recente jaren wordt de levensduur van machines in hoofdzaak door economische factoren gelimiteerd; de economische uitschakeling vindt plaats zodra met name als gevolg van stijgende, primaire lonen de variabele kosten niet meer worden goedge maakt.

In het begin van de jaren zestig was het aantal arbeidsplaatsen waarschijnlijk belangrijk groter dan de beroepsbevolking. De genoemde auteurs komen tot de conclusie dat deze verhouding sindsdien gevoelig is veranderd. Het is m.i. erg moeilijk om nauwkeurig vast te stellen in hoeverre de slinger inmiddels te ver is doorgeschooten, in die zin dat het aantal arbeidsplaatsen thans onvoldoende is om aan de gehele beroepsbevolking werkgelegenheid te bieden. Aannemelijk is dat een kritische zone is bereikt.

Arbeitsplaatsen en werkgelegenheid

Vergroting van het aantal arbeidsplaatsen leidt — afgezien van het directe bestedingseffect van investeringen — op zich zelf nog niet tot een hogere werkgelegenheid. Dit voorbehoud is onder meer van toepassing voor het geval de produktie wordt begrensd door de stand van de effectieve vraag; extra arbeidsplaatsen zullen zich dan niet of slechts ten dele vertalen in extra vraag naar arbeid, omdat voor de bijbe-

horende produkten onvoldoende afzetmogelijkheden bestaan.

Deze situatie is thans actueel. De huidige werkloosheid bevat een aanzienlijke conjuncturele component, terwijl daarnaast specifieke moeilijkheden in de micro-sfeer — met name in de bouw — een hoge graad van werkgelegenheid in de weg staan. In deze toestand past een forse en gerichte stimulans voor de effectieve vraag, zoals wordt beoogd met de nadere regeringsvoorstellen betreffende het macro-economische beleid. Naar mijn indruk is een tekort aan arbeidsplaatsen thans nog niet op grote schaal zichtbaar in de geregistreerde arbeidsreserve 2). Dat neemt niet weg dat bij het beleid accentuering van het behouden en scheppen van voldoende arbeidsplaatsen met het oog op de toekomstige werkgelegenheid zonder twijfel aangewezen is.

Een belangrijke beleidsvraag is of het accent dient te worden gelegd op een versnelde creatie van nieuwe arbeidsplaatsen door middel van een verhoogde investeringsinspanning dan wel op een extra zorg voor het behoud van oude arbeidsplaatsen.

Nieuwe arbeidsplaatsen door middel van investeringen

Vooral met het oog op de z.g. diepte-investeringen wordt wel geponeerd dat extra investeringen niet tot méér, doch tot minder werkgelegenheid leiden. De gedachte is dat zodra additionele machines beschikbaar zijn, voor de produktie van een bepaalde afzet met minder arbeid kan worden vol-

1) H. den Hartog en H. S. Tjan, *Investeringen, lonen, prijzen en arbeidsplaatsen*, CPB, Occasional Papers, nr. 2, 1974. De resultaten lijken mij vooral indicatief voor de globale tendenties. De numerieke uitkomsten zijn m.i. met een relatief grote onzekerheid behept.

2) De verborgen werkloosheid is een complicerende faktor. De stijgende aantallen in de sfeer van WAO en ziekte-wet kunnen te maken hebben met de beschikbaarheid van arbeidsplaatsen. Aan de andere kant kan het zijn dat de geregistreerde arbeidsreserve thans scherper reageert op de conjunctuur, omdat de ondernemingen — onder invloed van de gestegen loonkosten e.d. — thans minder dan voorheen geneigd zijn arbeid vast te houden, waaraan geleet op de effectieve vraag geen onmiddellijke behoefte bestaat.

staan. Dat is ongetwijfeld waar, maar het impliceert niet dat op lange termijn een verhoogde investeringsquote nadelig voor de werkgelegenheid zou zijn. De groeitheorie welke in de jaren zestig is ontwikkeld, indiceert dat de investeringsquote zich binnen een ruime variatiebreedte kan bewegen zonder gevolgen voor de structurele werkgelegenheid.

Terloops teken ik aan dat het onderscheid tussen breedte- en diepte-investeringen voor het beleid thans minder vruchtbaar lijkt. De meeste investeringen in outillage hebben een diepte-aspect in die zin dat een bepaalde produktie kan worden gerealiseerd met minder arbeidskrachten dan overeenkomt met de gemiddelde, macro-economische verhouding tussen produktie en arbeid. De relatief hoge arbeidsproduktiviteit op nieuwe machines houdt in hoofdzaak verband met de arbeidsbesparende technische ontwikkeling, die voor ons land voor een belangrijk deel als een internationaal gegeven is te beschouwen.

Aan de andere kant wordt wel de opvatting verdedigd, dat een verhoogde investeringsinspanning onmisbaar is voor het behoud van volledige werkgelegenheid. Het voorgaande houdt in dat die stelling mijns inziens in zijn algemeenheid onjuist is. De bedoelde opvatting gaat m.i. impliciet uit van reële loonclaims, die de stijging van de arbeidsproduktiviteit overtreffen. Daarbij hoort een steeds verdere verkorting van de economische levensduur van machines. Deze zienswijze impliceert ook een sterk accent op produktieverhoging.

De keuze omtrent de wenselijke investeringsinspanning op lange termijn dient m.i. niet te worden gemaakt met het oog op de werkgelegenheid (we kunnen immers technisch bruikbare arbeidsplaatsen langer in stand houden). Als criterium dient te gelden, of de sociaal-economische opbrengst van extra-investeringen voldoende aantrekkelijk is. Terzijde geef ik als mijn subjectieve opinie dat een substantiële verhoging van de bedrijfsinvesteringen thans vanuit dit laatste gezichtspunt niet voor de hand ligt 3).

Behoud van oudere arbeidsplaatsen en de reële primaire loonstijging

Gegeven de investeringsquote en gegeven het trendmatige arbeidsaanbod ligt vast welk tempo van buitengebruikstelling van oude arbeidsplaatsen is te verenigen met volledige werkgelegenheid. De economische veroudering en afbraak van arbeidsplaatsen kan worden tegengegaan door vertraging van de stijging van het reële, primaire loon per werknemer 4). Dat is een zeer goedkope werkgelegenheidsbeleid; zij komt immers neer op het ingebruikhouden van technisch bruikbare kapitaalgoederen.

Een essentiële kwestie is natuurlijk welk groeitempo van de reële lonen in overeenstemming is met het behoud van voldoende arbeidsplaatsen. Die vraag laat zich niet met precisie beantwoorden. Uitgaande van de bestaande investeringsquote en een vrijwel stationair trendmatig arbeidsaanbod in de komende jaren lijkt een reële loonstijging, die ligt in de orde van grootte van de produktiviteitsgroei of daar iets bij achter blijft, in de eerstkomende jaren te verenigen met de gewenste ontwikkeling van het aantal arbeidsplaatsen 5). De arbeidsinkomensquote zou m.a.w. bij benadering kunnen worden gestabiliseerd op een niveau in de orde van grootte van 80%.

Daarbij dient overigens wel te worden aangetekend dat de trendmatige stijging van de produktiviteit in de komende tijd waarschijnlijk beduidend lager zal liggen dan in de afgelopen tien jaar. De gemiddelde toeneming bedroeg in de periode 1964-1974 ruim 5% per jaar, terwijl voor de komende periode op niet meer dan 3 à 4% valt te rekenen.

Primair versus beschikbaar loon

In de discussie over de verhouding tussen reële lonen en

werkgelegenheid is een oud argument dat de bestedingsimpuls uitgaande van grote loonsverhogingen goed is voor de werkgelegenheid. Ter vermijding van misverstand zij onderstreept dat in het voorgaande steeds de primaire lonen aan de orde waren, terwijl voor de bestedingen de beschikbare lonen van belang zijn. Indien de stand van de effectieve vraag — zoals in de huidige conjunctuurfase — daartoe aanleiding geeft, kunnen de beschikbare lonen uiteraard worden gestimuleerd via verlaging van sociale premies en belastingen.

Voor de middellange termijn moet evenwel met een verdere toeneming van de belasting- en premiedruk worden gerekend. Bij doortrekking van de lijnen uit de afgelopen 10 jaar resulteert in termen van het loon per man een aftrek van 2 à 3% per jaar uit dien hoofde. Uitgaande van een primaire reële loonstijging ter grootte van de produktiviteitsstijging ad 3 à 4% blijft dan voor het beschikbare loon ca. 1% over. Na aftrek van incidentele verbeteringen komt de — inmiddels toch wel hatelijke — nullijn op de proppen 6). De verwezenlijking van de genoemde loonontwikkeling doet uiteraard zwaarwegende politieke kwesties rijzen. Zo is een relatie te leggen met de oplopende prijsstijging, alsook met de spreiding van inkomens en macht. De economische kwesties lijken gemakkelijker te ontrafelen dan de bijbehorende politieke vragen.

Slotopmerkingen

De bovengeschetste lijnen bieden natuurlijk slechts een zeer onvolledig beeld van de werkgelegenheidsproblemen. Voor een deel is dat te wijten aan het macro-karakter van de benadering. Essentiële micro-elementen — zoals zich thans in de bouwnijverheid voordoen — blijven aldus in het duister. Men moet zich op het onderscheid tussen de macro- en micro-sfeer overigens niet verliezen. Macro-economische verstoringen plegen zich op verschillende wijze in de regio's en sectoren te openbaren. Dat kan het misverstand in de hand werken dat voor bepaalde problemen slechts via zeer gedetailleerde en gerichte maatregelen een remedie te geven zou zijn, terwijl in feite met een macro-economische correctie kan worden volstaan.

Werkgelegenheid en investeringen zijn twee trefwoorden waartussen veelvuldig verbanden worden gelegd. Omdat in de economie alles met alles pleegt samen te hangen, is helaas meestal niet te ontkennen, dat tussen twee economische grootheden zekere relaties bestaan. Mijn centrale thema was niettemin dat de beleidskeuze omtrent de bedrijfsinvesteringen goeddeels los van de werkgelegenheidsproblemen dient te worden geformuleerd. Het zou verhelderend werken, indien de bedrijfsinvesteringen zoveel mogelijk op hun eigenlijke merites zouden worden beoordeeld.

De keerzijde van deze opvatting is dat de problematiek van de werkgelegenheid grotendeels via andere ingangen dan die van de investeringen dient te worden benaderd. In

3) Vgl. F. W. Rutten, Over het macro-economische beleid voor de middellange termijn, *De Economist*, 1968, nr. 3. Destijds heb ik in een — overigens zeer gebrekkige — berekening ook de economische veroudering bij de bepaling van het sociaal-economische rendement der bedrijfsinvesteringen trachten te betrekken. Zie voorts *De Nederlandse economie in 1973*, CPB, in verband met de tijd, die verloopt totdat een investeringsoffer is „terugverdiend“.

4) Het zou overigens een illusie zijn te verwachten, dat het effect van een loonmatiging zeer snel zichtbaar wordt in de werkgelegenheidscijfers. Met de doorwerking is een periode van enkele jaren gemoeid.

5) De situatie kan moeilijker worden zodra de omvangrijke investeringen, die in het begin der jaren zestig zijn gedaan, aan vervanging toe zijn. Volgens de schattingen van Den Hartig en Tjan gaat dat over enkele jaren spelen.

6) Het zal duidelijk zijn dat mijn calculatie uitermate ruw is. Geabstraheerd is o.m. van mogelijke verschillen tussen de consumptieprijzen en de „produktieprijzen“.

Bedrijfseconomische problemen van het streekvervoer (I)

J. STUNNENBERG

In twee afleveringen zal de heer J. Stunnenberg, stafmedewerker bij de NV Exploitatieve Samenwerking Openbaar-vervoerbedrijven (ESO) te Utrecht, aandacht wijden aan de bedrijfseconomische problemen van het streekvervoer. In het eerste deel wordt aandacht besteed aan: 1. de kosten en baten van het streekvervoer; 2. de taken en problemen van het streekvervoer; 3. de middelen die de ondernemer ter beschikking staan zo efficiënt mogelijk te werken. In het tweede deel schenkt de auteur aandacht aan de financieringsaspecten van het streekvervoer.

Openbaar vervoer van personen wordt hier te lande verzorgd door 3 groepen bedrijfshuishoudingen:

- de spoorwegen, zowel landelijk als regionaal;
- de streekvervoerders, in hoofdzaak regionaal;
- de gemeentelijke vervoerbedrijven, in hoofdzaak lokaal.

Op Europees niveau is er een verordening 1191/69 van de Europese Gemeenschappen waarin de compensatie is geregeld van de lasten die voor de binnen de EG opererende nationale spoorwegbedrijven voortvloeien uit het handhaven van „openbare diensten”. Zolang de EG-raad niet heeft beslist over te nemen maatregelen ten aanzien van alle openbare vervoersactiviteiten, nemen de spoorwegen dus een bijzondere positie in.

macro-economisch opzicht zijn de belangrijkste elementen de stand van de totale bestedingen en op den duur ook het reële primaire loonpeil. De verwezenlijking van een evenwichtige loonontwikkeling is onder de huidige omstandigheden een primair politieke opgave.

In verband met de conjuncturele ontwikkeling komen dezer dagen steeds weer de jaren dertig ter sprake. Dat de geschiedenis zich niet zonder meer herhaalt, kan blijken uit het prompte en omvangrijke conjunctuurprogramma, waartoe onlangs is besloten. Intussen blijft de conjunctuur in mineur. Mogelijk zal dat in de komende maanden nog sterker voelbaar worden. Er is een gegronde hoop dat de lijn in de loop van 1975 of 1976 weer naar boven zal gaan. Na verloop van tijd zal dat ook in de werkloosheidscijfers doorwerken.

De laatste jaren zijn diverse kwesties aan de orde gekomen, zoals de energiecrisis, het milieubederf, de schaalvergroting enz. Het is echter niet in de eerste plaats de nieuwe proble-

Van de gemeentelijke vervoerbedrijven kan worden gezegd dat zij geen ondernemingen zijn in de gangbare betekenis van het woord.

Derhalve is het zinnig, in een beschouwing over de bedrijfseconomie van het openbare personenvervoer afzonderlijk aandacht te wijden aan het streekvervoer.

Kosten en baten van de streekvervoeronderneming

In onze samenleving kan degene die zich wil of moet verplaatsen, kiezen tussen een eigen en een openbaar vervoermiddel. De praktijk van de laatste jaren is, dat die keuze bij velen uitvalt ten gunste van het eerste. Een van de gevolgen daarvan is, dat een te klein aantal personen bereid blijkt een zodanig bedrag voor openbaar vervoer te betalen dat de kosten daarvan worden gedekt.

De gemeentelijke vervoerbedrijven kennen dit verschijnsel al enige decennia, maar in het interlokale vervoer is het van tamelijk recente datum: tot voor een kleine 10 jaren was het voor vele streekvervoerondernemingen hier te lande mogelijk, kostendekkend te opereren. Voor de buitenwacht bleef lange tijd het aan ingewijden bekende feit verborgen dat het streekvervoer gebieden met een gering vervoersaanbod kon blijven bedienen via interne subsidiëring (hieronder wordt verstaan dat de exploitatie van onrendabele autobuslijnen kon worden voortgezet dank zij de aanwezigheid van winstgevende lijnen).

Toenemende privé-motorisatie heeft tot gevolg dat het vervoervolume in de openbare vervoerssector afneemt 1). Dit zou niet desastreus behoeven te zijn indien die afnemende gelijkmatig in de tijd gespreid ware, maar het tegendeel is het geval: het vervoer in de spitsuren daalt veel minder dan

matiek die in mijn ogen tot zwartgalligheid aanleiding geeft. Verontrustend is vooral dat de macro-economische doelstellingen steeds meer in het gedrang komen. Dat geldt voor de volledige werkgelegenheid. Voorts bieden de posities op de betalingsbalans een beeld van ontreddering; dat ons land daarbij aan de goede kant zit, is slechts een schrale troost. Het langdurigst en naar mijn mening het ernstigst is de prijsstijging. De getallen over 1974 zijn ongekend hoog. De prijsverhogingen van olie en van andere grondstoffen bieden daarvoor slechts ten dele een verklaring. De voortgang van de prijsstijging, die voor 1975 is te verwachten, illustreert de ernst van de blijvende problematiek. Bedenklijk is de lijdzaamheid waarmee internationaal de slechte resultaten worden geaccepteerd en de doelstellingen worden verlaagd. Daarin zit het perspectief van een geleidelijk verder afglijden.

F. Rutten

in de daluren, ja stijgt zelfs in een aantal gebieden. De openbare vervoeronderneming ziet zich dan ook genoodzaakt haar capaciteit aan mensen en materieel af te stemmen op de vraag in de spitsuren en constateert een dalende bezettingsgraad in de daluren; het tempo van de daling is in de achter ons liggende jaren zo hoog geweest, dat de verhouding tussen rendabele en onrendabele lijnen snel ongunstiger is geworden en wel dermate dat interne subsidiëring nagenoeg niet meer voorkomt. Ter illustratie dient tabel 1, die gegevens bevat van een aantal grote Nederlandse autobusondernemingen.

Men ziet hoe in enkele jaren de verhouding tussen de verlieslatende en winstgevende bestanddelen van het assortiment in ongunstige zin is veranderd. Indien we van doen hadden met ondernemingen in economische zin (een fictie die vele tientallen jaren de Nederlandse vervoerpolitiek heeft beheerst), dan zou de remedie apert zijn: het abandonneren van de onrendabele lijnen. Maar de wetgever heeft het — principieel en terecht — anders gezien: in de Wet Autovervoer Personen is het beginsel vastgelegd dat in het algemeen belang een duurzame en redelijke vervoervoorziening moet zijn gewaarborgd 2). Zolang honorering van het beschikbaarheidsnut verzekerd is door een voldoende intensief gebruik (tegen betaling) van de openbare vervoermiddelen, heeft de uitvoerende macht geen financiële zorgen. Handhaving van het WAP-beginsel betekent dat zij voor die honorering verantwoordelijk is. De landsverheid dient dus het voortbestaan van het openbare vervoer te garanderen.

De consequentie van het zojuist gezegde is, zij het rijkelijk laat en mede daardoor vrij primitief, getrokken, hetgeen zichtbaar is op de begrotingen van Verkeer en Waterstaat 3).

Het feit dat de rijksoverheid bijdragen verstrekt in de kosten van een openbare vervoeronderneming, accentueert de zakelijke (en niet alleen de morele) verplichting die op de leiding van zulk een onderneming rust, om aan de economie van het bedrijf veel aandacht te besteden. Een van de in de onderneming gangbare criteria voor juist handelen, namelijk of er winst wordt behaald in een mate dat de samenwerkende produktiefactoren ieder een adequate beloning ontvangen, ontbreekt bij de openbare vervoeronderneming, gezien de huidige ontwikkeling van kosten en bezettingsgraad (zie tabel 2).

Voorname taken en problemen van de streekvervoeronderneming

In het kader van een door de landsverheid nagestreefd geïntegreerd verkeers- en vervoersbeleid zien de ondernemingen die zich met openbaar vervoer occuperen, zich gesteld voor twee belangrijke taken:

- bij de beleidsvoorbereiding hun speciale deskundigheden in te brengen;
- bij de uitvoering van het beleid het daarvoor vereiste productieproces te optimaliseren.

Ten einde deze taken zo effectief en efficiënt mogelijk uit te oefenen is bundeling van krachten in het bijzonder op managementniveau een doeltreffend middel. Die wenselijke bundeling betekent niet dat de identiteit der afzonderlijke ondernemingen zou moeten worden prijsgegeven, zeker niet waar de ondernemingen hun voornaamste taak in het productieproces van het openbaar vervoer in het regionale interlokale verkeer uitoefenen.

Gegeven de noodzaak van een gemeenschappelijk management is een der primaire problemen van de streekvervoeronderneming dan ook het leveren van een bijdrage in de management-organisatie.

Als iedere andere onderneming worstelt zij voorts met drie andere primaire problemen: de interne organisatie, het behouden en zo mogelijk vergroten van het aandeel in de

Tabel 1. Drie voorbeelden van verdwijnende interne subsidiëring van interlokale lijndiensten (bedragen x f. 1000)

	Lijnen met verlies		Lijnen met winst		Saldo winst of verlies	Opbrengst
	aantal	bedrag	aantal	bedrag		
A						
1962	12	261	10	913	W 652	11.206
1964	16	689	5	384	V 305	12.160
1966	23	1.053	5	417	V 636	13.857
1968	23	1.236	9	542	V 694	14.077
1970	28	3.295	3	191	V 3.104	14.447
1972	30	8.687	—	—	V 8.687	16.087
B						
1962	8	323	7	839	W 516	11.021
1964	13	782	5	723	W 59	12.160
1966	11	869	7	1.373	W 504	14.577
1968	12	997	9	1.568	W 571	16.806
1970	17	2.648	3	281	V 2.367	16.778
1972	17	8.348	—	—	V 8.348	18.087
C						
1962	21	331	13	1.071	W 740	6.451
1964	23	444	12	901	W 457	7.536
1966	22	481	12	551	V 70	8.240
1968	23	620	11	660	W 40	9.071
1970	30	1.496	4	158	V 1.338	9.927
1972	35	6.474	—	—	V 6.474	11.373

Bron: Interne bedrijfsgegevens van enkele NS-dochterondernemingen

Tabel 2. Indexcijfers kosten en bezettingsgraad interlokaal vervoer per autobus (1963 = 100)

	1963	1965	1967	1969	1971	1973
Vervoerskosten	100	116	133	143	191	241
Bezettingsgraad a)	100	95	86	79	67	67

a) Dit verhoudingsgetal is het quotiënt van reizigerskilometers x 100 en zitplaatskilometers
Bron: Management-informatiesysteem NS-autobussector

vervoermarkt, het verkrijgen resp. vervangen van de nodige produktiemiddelen. Een probleem dat, hoewel theoretisch secundair (omdat het uit de genoemde hoofdproblemen voortvloeit), niettemin van vitale betekenis mag heten, is hoe de onderneming haar activiteiten moet en kan financieren.

In dit artikel beperk ik mij voornamelijk tot de genoemde productie- en financieringsaspecten. Voor de verkoopaspecten verwijs ik naar een preadvies uitgebracht op het in mei 1973 in Den Haag gehouden 40e congres van de Union Internationale des Transports Publics 4). Het mana-

1) Hieromtrent zijn in de jaren 1968-1970 berekeningen uitgevoerd door Drs. C. J. Steilberg op grond van omvangrijk cijfermateriaal van een groot aantal streekvervoerbedrijven (zie zijn artikel: Een vraagfunctie voor het interlokaal personenvervoer per bus, *Tijdschrift voor Vervoerswetenschap*, 1971, nr. 4). Zoals in de maanden november 1973-februari 1974 is gebleken, heeft beperking van de privé-motorisatie onmiddellijk een versterkte vraag naar openbaar vervoer tot gevolg, doordat een aanzienlijk deel van de verplaatsingsbehoeften voortspruit uit de spreiding van woon- en werkplaatsen.

2) „In de wet vastgelegd” is wat sterk uitgedrukt. Bij de voorbereiding van de wet tot wijziging van de WAP (Stb.no. J. 510, 24-10-1949) is het handhaven van een redelijke en duurzame voorziening in de behoeften aan vervoer duidelijk als primair criterium genoemd (Memorie van Antwoord); zie ook de richtlijnen aan de Commissie Vervoervergunningen (KB 23-8-1950, Stb.K.373).

3) Voor bijdragen tot instandhouding van het streekvervoer werden de volgende bedragen gevoteerd:

1969 f. 3 mln.

1970 f. 15 mln.

1971 f. 25 mln. (later verhoogd tot f. 40 mln.)

1972 f. 60 mln. (later verhoogd tot f. 80 mln.)

1973 f. 90 mln. (later verhoogd tot f. 106 mln.)

1974 f. 113 mln. (later verhoogd tot f. 168 mln.)

4) Dr. H. J. van Zuylen, *De mogelijkheden om in de exploitatie der streekvervoerbedrijven de bedrijfseconomische aspecten met de maatschappelijke eisen in overeenstemming te brengen* (Preadvies voor de streekvervoercommissie van de UITP).

gementaspect verdient afzonderlijke beschouwing, zeker nu door een groot aantal streekvervoerondernemingen een managementstructuur tot stand is gebracht die voor het welslagen van een geïntegreerd verkeers- en vervoersbeleid van beslissende betekenis kan zijn 5).

Productie-aspecten

De onontbeerlijke productiefactor „arbeid” veroorzaakt in dit arbeidsintensieve bedrijf niet minder dan ca. 70% van de produktiekosten (zie tabel 3). Het bedrijfseconomische handelen van de ondernemer vindt hier, altijd met inachtneming van hetgeen sociaal betamelijk is, een aanknopingspunt, maar niet het enige. Immers, hoewel een autobus zijn taak vooralsnog niet kan vervullen zonder bestuurder (experimenten met via telecommando geleide voertuigen e.d. daargelaten), evenzeer geldt dat de bestuurder niet kan werken zonder voertuig. Mens en werktuig moeten samen de gevraagde produktie bewerkstelligen. De taak van de ondernemer daarbij is, dit samenspel zo te organiseren dat de beoogde produktie met een minimum aan offers in de verlangde kwantiteit en kwaliteit wordt bereikt. Aan dit harde economische beginsel kan de streekvervoerder niet ontsnappen.

In de productiefactor „arbeid” neemt de categorie rijdend personeel een sleutelpositie in. Het is voor insiders geen geheim dat de verhouding tussen gebruikte „produktiemiddelen” (betaalde arbeidstijd) en verkregen produktie (voertuigkilometers) afhankelijk is van een aantal factoren die de ondernemer lang niet alle in de hand heeft. Voor een gegeven kilometerproduktie wordt het minimaal daarvoor nodige quantum rijdend personeel — zoals zonder mathematisch bewijs duidelijk zal zijn — bereikt bij een volkomen gelijkmatige spreiding in de tijd van de produktie. Doch er zijn nu eenmaal fluctuaties in de vraag, de rij-snelheid kan zelfs op vrije banen niet overal gelijk zijn, en daarom ontwerpt men met behulp van gespecialiseerde technieken de voertuigomloop en de dienstroosters zodanig dat het ideaal zo dicht mogelijk wordt benaderd.

Of men daarbij succes heeft, kan men controleren door periodieke analyse van het nuttige gebruik van personeel en materieel. Urenanalyses van rijdend en technisch personeel zijn onderdelen van een meer omvattend stelsel van interne besturingsinformatie, een onderwerp dat afzonderlijke behandeling verdient 6).

De kosten van het materieel zijn te onderscheiden in capaciteitskosten en gebruikskosten. De eerstgenoemde categorie is slechts beperkt manipuleerbaar, die kosten worden ten dele extern aan de onderneming opgelegd (motor-, rijtuigenbelasting, verzekering). De ondernemer kan de kostencategorie der afschrijvingen reëel beïnvloeden door een verstandige keuze van voertuigtype qua prijs en kwaliteit, maar de economische levensduur is weer een extern gegeven en deze bepaalt het toe te passen afschrijvingspercentage.

Aan de kilometerproduktie zijn kosten als energieverbruik, onderhoud en (bij autobussen) bandenverbruik te relateren. Aankoop van onderdelen en banden te zamen met andere ondernemingen geeft gelegenheid tot het bedingen van quantumkortingen; hierbij is het tevens mogelijk leveranciers tegen elkaar uit te spelen. Wie dit voor openbare vervoerbedrijven minder oirbaar acht, bedenke opnieuw dat de leiders van die met gemeenschapsgelden in stand gehouden ondernemingen in hun functie niet wezenlijk verschillen van leiders van particuliere op winst gerichte ondernemingen.

Over de kosten van onderhoud nog enkele aanvullende opmerkingen. Deze kosten vertonen de neiging te stijgen naarmate het voertuig ouder wordt. Een systeem van preventief onderhoud, bestaand uit een programma van qua inhoud weloverwogen inspecties na per voertuigtype vastgestelde kilometerintervallen, is een effectief middel tot be-

Tabel 3. Kostenopbouw streekvervoer (bedragen x f. 1000)

Chauffeurskosten	124.533	47%
Capaciteitskosten materieel	45.369	17
Gebruikskosten materieel	47.130	18
Overige produktiekosten	4.068	2
Totaal produktiekosten	221.100	84%
Overhead cost	40.050	16
Totaal kosten	261.150	100%
Waarvan lonen en sociale kosten	166.948	(72%)

Bron: Economisch Bureau voor Weg- en Watervervoer

heersing van de onderhoudskosten. De efficiency van het onderhoudsproces is gediend met zorgvuldige planning en zoveel mogelijk fabrieksmatige organisatie van de periodieke grote onderhoudsbeurten in werkplaatsen die meer dan één onderneming bedienen.

Fusie en concentratie zijn ook in het openbare vervoer niet onbekende fenomenen. Deze gedachte ligt ten grondslag aan de enige jaren geleden gepubliceerde ideeën van de Commissie Vervoervergunningen 7). Het effect op de directe kosten is minder groot dan de outsider geneigd is te veronderstellen en wel door de voor de hand liggende oorzaak dat de produktie van de onderhavige bedrijfstak zich van nature in de ruimte gespreid voltrekt en in hoge mate arbeidsintensief is.

Een beperking kan zich dan ook nagenoeg alleen manifesteren in de beheerskosten. De recente concentraties in de NS-autobussector hebben merkbaar effect gehad: in 1969 was de verhouding van indirect personeel t.o.v. direct personeel nog 25%. In 1973 was die verhouding 22%.

In verband met het voorgaande is de vraag gerezen welke ondernemingsgrootte (hoe dan ook gemeten) optimaal kan worden geacht.

Bij de conceptie van haar ideeën moet de Commissie Vervoervergunningen een antwoord op die vraag voor ogen hebben gestaan, dat zij echter niet heeft gepubliceerd. Verhoeff heeft gezegd dat niet van belang is de optimale bedrijfsgrootte van de ondernemingen, maar wel het optimum van de bedrijfstakstructuur 8). Hierin heeft hij gelijk; daarin ligt ook de bedrijfseconomische rechtvaardiging van de in deze paragraaf bedoelde concentraties. Een optimale structuur is nodig opdat de bedrijfstak als volwaardig gesprekspartner van de overheid kan optreden met name waar het de voorbereiding van door deze te nemen beslissingen betreft. Deze externe uitdaging kan de bedrijfstak alleen aanvaarden als zij beschikt over een goed geoutilleerde organisatie; de kosten daarvan moet zij o.m. door concentratie terugverdienen.

J. Stunnenberg

5) Een groot aantal streekvervoerondernemingen heeft daartoe bij speciale overeenkomst een managementteam in het leven geroepen, om de menings- en besluitvorming te bundelen en dat daarnaast coördinerende taken heeft op o.m. de gebieden van planning, research en public relations. Leden van het team zijn directeuren van de samenwerkende ondernemingen.

6) In de NS-autobussector is een management-informatiesysteem tot ontwikkeling gebracht, dat de tot deze sector behorende ondernemingen op termijnen van 1 maand resp. 4 maanden essentiële bedrijfsgegevens levert, zowel voor het management van de afzonderlijke ondernemingen als voor het gezamenlijke management. Deze informatie kan mede dienstbaar worden gemaakt aan bedrijfsvergelijking.

7) Zie ook: Drs. J. M. Verhoeff, Het streekvervoer van streek, *ESB*, 20 december 1972, blz. 1207, en van dezelfde auteur: De concentratietendens in het streekvervoer, *Openbaar Vervoer* 1974, blz. 47 e.v.

8) De bedrijfstak heeft inmiddels haar antwoord hierop gegeven; zie voetnoot 5. Uitvoerend orgaan van het daar genoemde managementteam is de NV Exploitatieve Samenwerking Openbaarvervoerbedrijven (ESO) te Utrecht. Zie mijn artikel in *Openbaar vervoer*, 1974, blz. 186 e.v.

Open-marktpolitiek

DR. F. J. COLLIN

In dit artikel bespreekt Dr. F. J. Collin, oud-hoogleraar aan de Katholieke Universiteit te Leuven, de open-marktpolitiek (OMP): het invloed uitoefenen op de geldmarkt door aankopen of verkopen van disconteerbaar papier. Onder meer bespreekt de auteur de doeleinden, waarvoor de OMP wordt gebruikt. Hij komt hierbij tot de conclusie dat met de OMP soms zeer tegenstrijdige doeleinden worden nagestreefd. Verder onderzoekt de auteur of de wijze waarop de OMP wordt toegepast niet één der voornaamste oorzaken is van het huidige inflatieprobleem. Vroeger werden namelijk de ter disconto aangeboden wissels aandachtig gecontroleerd. Nu zijn de handelswissels vrijwel uit de geldmarkt verdwenen en is de voorkeur voor disconto van schatkistpapier vrij algemeen. Het verlenen van zuiver geldscheppend bankkrediet is dus geheel los komen te staan van de stroom goederen en diensten, die gefinancierd moet worden. Een monetair evenwicht is nu niet meer gewaarborgd.

Open-marktpolitiek (OMP) is een betrekkelijk nieuw begrip. In de economische literatuur heeft het eerst na de eerste wereldoorlog geleidelijk een ruime plaats ingenomen. Voordien was het nochtans niet geheel onbekend. Oorspronkelijk verwijst de uitdrukking OMP naar een niet-officiële tussenkomst van de Bank of England in de geldmarkt van Londen.

Officieel zijn alleen de twaalf Discount Houses gerechtigd wissels te disconteren bij de Bank of England. Zij weten dat zij altijd door de Centrale Bank zullen worden geholpen, doch tegen een rente die hoger ligt dan die welke in de vrije markt geldt. Dit noemt men de officiële tussenkomst van de Bank of England 1). Laatstgenoemde kan echter ook invloed uitoefenen op de geldmarkt door aankopen of verkopen van disconteerbaar papier, ten einde deze markt meer of minder liquide te maken. Dit noemde men ook bijstand langs de achterdeur („assistance by the back door”), of nog „open-marketpolicy”. Deze laatste uitdrukking verwijst dus naar de wijze van aankoop (of verkoop) van disconteerbaar papier op de vrije markt door bemiddeling van een makelaar ook de „special buyer” genoemd 2).

Na de tweede wereldoorlog was het commerciële papier zeer schaars geworden, zodat de Discount Houses geleidelijk meer en meer schatkistpapier (treasury bills) opnamen en in portefeuille behielden. Het is reeds een lang gevestigde traditie dat de Discount Houses al het schatkistpapier opnemen dat aangeboden wordt, en dit zonder enige beperking. Slechts uitzonderlijk zal de Bank of England de schatkist rechtstreeks

bijstaan door het opnemen van *treasury bills*; doch dit papier zal zij steeds snel afstoten naar de markt 3).

Federal-Reserve-System

Een gelijkaardige evolutie heeft ook plaatsgevonden in de Verenigde Staten. Onmiddellijk na de oprichting van het „Federal-Reserve-System” in 1913 ging de voorkeur duidelijk uit naar kortlopend handelspapier, wanneer de commerciële banken behoefte hadden aan liquiditeit. Volgens de toen geldende opvatting moest de geldschepping beantwoorden aan de veranderingen in de goudreserve, en aan de vereisten van de goederenomloop. Aan de andere kant bestond er een uitgesproken afkeer van elke vorm van financiering van de schatkist 4).

Het is dus zeer duidelijk dat aanvankelijk de OMP niet noodzakelijk een verhandeling veronderstelt in de markt van effecten, uitgegeven door de overheid. Oorspronkelijk geschiedde deze tussenkomst voornamelijk door koop en verkoop van gewoon disconteerbaar, commercieel papier. Deze voorkeur voor handelskrediet was gevestigd op een lange traditie en was ingegeven door de zorg voor de liquiditeit en de solvabiliteit van de Centrale Banken en van de depositobanken in het algemeen.

Deze bekommernis was trouwens volledig gerechtvaardigd; want tijdens de crisis van 1907 hadden een aantal Amerikaanse banken hun uitbetalingen moeten beperken, omdat zij vreesden hun deposito's niet volledig en onmiddellijk in goud of banknoten te kunnen omzetten. Deze crisis was ten andere de rechtstreekse aanleiding tot de oprichting van het Federal-Reserve-System in 1913-1914 5).

Het nieuwe statuut van de Federal-Reserve-Banken gaf hen de mogelijkheid om een OMP te voeren. Met dit doel schreef de wet de oprichting van een speciaal comité voor: het Federal-Open-Market-Committee. Het bestaat uit de 7 leden van de Board of Governors en vijf afgevaardigden van de Federal-Reserve-Banken. Dit comité moet de grote lijnen van de te volgen politiek vastleggen. Deze zijn steeds in algemene en soms vage bewoordingen gesteld, zodat zij de uiteindelijke beslissing bijna geheel overlaten aan de bankleiding 6).

1) Assistance to the market by the front door, *Radcliffe Report*, Londen, 1959, blz. 120.

2) *Radcliffe Report*, Londen, 1959, blz. 116.

3) *Radcliffe Report*, Londen, 1959, blz. 40.

4) A. Sproul, *The Federal Reserve System in banking and monetary studies*, D. Carson, Homewood III, 1963, blz. 39; zie ook Freedmann & Schwarz, *A monetary history of the United States*, Princeton, 1963, blz. 260 e.v.

5) Federal Reserve Act 1913.

6) Zie: *The Federal Reserve System, its purpose and functions*, Washington, 1939, blz. 18. R. V. Roosa: *Federal Reserve operations in the money and government securities market*, Federal-Reserve-Bank of New York, 1956, blz. 80 en 87.

Ook in de Verenigde Staten zal deze tussenkomst in de geldmarkt thans hoofdzakelijk geschieden d.m.v. aankoop en verkoop van kortlopend schatkistpapier. Verkopen van staatsfondsen in de markt (dus niet aan bankiers) verminderen de deposito's bij geldscheppende instellingen; aankopen daarentegen verhogen de deposito's en de liquiditeiten van de banken.

Daar het aanhouden van een zeker percentage liquide middelen, voor de banken, een wettelijke verplichting of een zelf opgelegde voorzichtigheidsmaatregel is, zullen de schommelingen van de liquiditeit de mogelijkheden van kredietverlening bepalen 7). Gezien het grote belang van zijn ingrepen in de markt heeft het Federal-Reserve-System een beslissende invloed op de monetaire politiek van de VS 8).

Doelinden

Andere landen hebben geleidelijk het voorbeeld van Engeland en van de VS gevolgd. De betekenis en de kenmerken van de OMP verschillen echter van land tot land en veranderen naar gelang de tijdsomstandigheden 9). De OMP speelt aldaar in de praktijk echter een minder belangrijke rol dan in de Angelsaksische landen. Aanvankelijk heeft de Centrale Bank alleen in Nederland, en in de Bondsrepubliek Duitsland, systematisch OMP bedreven 10). Er bestaat niettemin een merkbare neiging om deze politiek uit te breiden. De overheid wil daardoor hoofdzakelijk de liquiditeit van de economie beïnvloeden, meestal via een actie op de liquiditeit der banken.

De laatste jaren hebben de monetaire overheden voornamelijk getracht deze liquiditeit te beperken, hetzij door de banken te verplichten een zekere hoeveelheid staatsfondsen in portefeuille te nemen, hetzij een zeker tegoed aan te houden bij de Centrale Bank, dit alles in verhouding tot het volume van de deposito's. Met hetzelfde doel voor ogen wordt het de banken verboden die effecten te verkopen of aan de Centrale Bank voor belening aan te bieden 11).

Gezien de grote inflatoire spanningen die zich over de gehele wereld hebben voorgedaan, schijnt deze politiek wel gerechtvaardigd voor zover, ten minste, zij logisch en systematisch wordt gevolgd. Dit is niet steeds het geval geweest, want allerlei andere doeleinden worden d.m.v. de open-marktpolitiek nagestreefd. Enkele van die doeleinden zijn, in de eerste plaats, de volledige tewerkstelling en de economische groei 12).

Met dit inzicht tracht de overheid de totale vraag naar goederen en diensten te verhogen, wat dikwijls inflatoire spanningen zal veroorzaken of de bestaande spanningen zal verhogen. Een politiek van ruime liquiditeit wordt zelfs gevolgd in gevallen waar die spanningen een tegengestelde actie zouden rechtvaardigen.

De OMP wordt nog voor andere doeleinden gebruikt. In de VS heeft de overheid al jaren getracht de rente laag te houden ten einde het ondernemersinitiatief niet af te remmen. Daartoe werden door de Federal-Reserve-Banken staatsfondsen aangekocht, eerst kortlopende en later ook langlopende, niet om de liquiditeit te verruimen, maar om de markt van deze effecten te steunen of, anders uitgedrukt, te regulariseren. Als ingevolge daarvan het bankkrediet te snel aangroeide, krijgt de manager van de Tradingafdeling weer opdracht de rente te laten oplopen om de groei van de geldmassa af te remmen. Doch dit mocht dan weer geen hinder zijn voor de operaties van de treasury. Als deze een openbare lening moest uitgeven, kreeg het behoud van een lage stabiele rente weer de voorrang op de matiging van de krediettoename 13).

Ten tijde van President Truman werd zelfs een overeenkomst gesloten tussen de treasury en het Federal-Open-Market-Committee omtrent de steun die aan de markt van staatsfondsen moest worden verzekerd 14). Onmiddellijk na de tweede wereldoorlog heeft de bevoegde minister in Engeland eveneens getracht door aankopen in de markt de koers van de staatsfondsen te steunen en de rente laag te houden 15). Ook in andere landen heeft deze bekommernis voor de behoeften van de schatkist de OMP beïnvloed.

Doch alles bij elkaar genomen, heeft de OMP nu eens geïndend om de liquiditeit te verhogen en de schatkist te helpen en dan weer om de geldomloop te beperken. Het is duidelijk dat met de OMP verschillende, soms zeer tegenstrijdige doeleinden werden nagestreefd.

Aan de andere kant is de inflatie in vele landen, ja in hele werelddelen, een endemische kwaal geworden. Men heeft het gevoelen dat dit ook weldra in Europa het geval zal zijn. Men mag zich terecht afvragen of de OMP, of in ieder geval de wijze waarop zij wordt toegepast, niet één der voornaamste oorzaken is van deze perverse ontwikkeling. Deze werkhypothese willen wij nu even toetsen aan de laatste ervaringen op monetair vlak.

Invloeden van OMP

Iedereen is ermee eens dat de OMP alleen invloed heeft op de globale vraag naar goederen en diensten. Aankopen van openbare effecten zullen de geldomloop en tevens de vraag verhogen. Verkopen daarentegen zullen de geldomloop en de vraag verminderen. Een zuivere kwantitatieve geldtheorie, en dan nog in haar meest simplistische vorm, ligt aan de basis van deze politiek. Deze theorie veronderstelt een rechtstreeks verband tussen de hoeveelheid geld, het prijspeil en de tewerkstelling 16).

Dit is ongetwijfeld een zeer wankele basis. Het is namelijk helemaal niet zeker dat een verhoogde geldomloop steeds een verhoogde economische activiteit zal veroorzaken. Dit is historisch nog niet bewezen. Voorzeker een grotere omzet vereist een groter geldvolume, maar het is op verre na geen vaststaand feit dat een verhoging van de geldomloop fataal een groter zakenvolume met zich meebrengt 17). Alleen wanneer geldschepping op grote schaal plaatsheeft, zal een verhoogde vraag niet uitblijven, doch deze zou dan wel eens veel groter kunnen worden dan het aanbod van goederen en diensten 18). Bovendien zal deze monetaire politiek, en het belang dat eraan wordt gehecht, leiden tot de verwaarlozing van de andere middelen die de staat ter zijner beschikking heeft om een vertragende economie weder op gang te brengen 19).

De uitvoering van openbare werken verdient in dit opzicht een speciale vermelding. Worden zij met gebonden spaargeld gefinancierd, dan zullen zij geen inflatoir effect sorteren, alhoewel hun stimulerend effect niet lang zal uitblijven.

Er zijn trouwens nog andere schaduwzijden. Daar de OMP alleen invloed uitoefent op de globale vraag naar goederen en diensten, kan zij zeer storend werken in bepaalde sectoren. Dit is het geval wanneer de verhoogde vraag zich richt tot bedrijfstakken, waar reeds tekenen van overspanning merkbaar zijn. In de bouwnijverheid heeft dit bij ons, en ook elders, herhaaldelijk tot overvraging geleid. Een salarisverhoging die daarin haar oorsprong vond, is soms het vertrekpunt geweest van een algemene loonronde. Dit middel is dus beslist ondoel-

7) K. K. Kurihara, *Monetary theory and public policy*, Londen, 1951, blz. 73.

8) J. L. Knipe, *The Federal Reserve and the American dollar*, Chapel Hill, 1965, blz. 14.

9) Zie *De monetaire politiek van de landen van de EEG*, Europese Gemeenschap, 1972, blz. 63 e.v.

10) J. D. Van Lennep, *Instrumenten van monetaire politiek*, Europese Gemeenschap, 1962, blz. 37.

11) Zie G. Schmolders, *Geldpolitiek*, Tübingen en Zurich, 1965, blz. 263.

12) *Radcliffe Report*, Londen, 1959, blz. 129 e.v.; J. L. Knipe, o.c., blz. 33.

13) A. J. Schwartz, Why money matters, *Lloyds Bank Review*, oktober 1969, blz. 3; K. K. Kurihara, o.c., blz. 68.

14) J. L. Knipe, o.c., blz. 76.

15) *Radcliffe Report*, Londen, 1959, blz. 37 en 129; G. Schmolders, o.c., blz. 255.

16) G. Schmolders, o.c., blz. 115 e.v.

17) J. L. Knipe, o.c., blz. 30.

18) J. L. Knipe, o.c., blz. 31.

19) K. K. Kurihara, o.c., blz. 75.

matig wanneer alleen bepaalde sectoren tekenen van verzwakking vertonen 20). Het moet alleen worden toegepast, zegt men, wanneer de geldmarkt, in haar geheel, duidelijke tekenen van krapheid vertoont.

Er is helaas steeds een goede reden te vinden om een actieve tussenkomst in deze markt te rechtvaardigen, bijv. de bevordering van de economische groei, de bestrijding van de werkloosheid en zelfs het in stand houden van een evenwichtige markt in staatsfondsen. Al deze doeleinden kunnen moeilijk gelijktijdig worden nagestreefd. Zij bevorderen de toepassing van maatregelen die strijdig zijn met de imperatieve van het behoud van een evenwichtig prijspeil. Het zal niemand verbazen, dat in die omstandigheden de portefeuille schatkistpapier bij de banken bestendig aangroeit 21).

Resultaten

Op binnenlands vlak zijn de resultaten van de OMP zeker niet bemoedigend. Als regulator van het geldvolume en van de vraag vertoont deze verschillende zwakke kanten. Het is zeker geen verfijnd instrument dat een doelmatige tussenkomst in de omvang van de geldschepping en zijn aanpassing aan de behoeften mogelijk maakt 22).

Het is niet erg moeilijk, wanneer de zaken slecht gaan, de geldmassa te verhogen. Doch het geld dat aldus is uitgegeven, blijft meestal in omloop, ook wanneer zijn nuttigheid verdwenen is, omdat opgepote gelden weer in beweging gekomen zijn. De bepaling van de geldbehoefte berust trouwens op zuiver giswerk. De overheid heeft geen enkele juiste en preciese aanduiding van de omvang van de behoeften aan geld.

De OMP is ook niet erg doelmatig indien zij uitsluitend invloed uitoefent op de samenstelling van de activa van de banken. Schatkistpapier en daggeld worden beide gezien als liquide middelen. Het volume van de liquiditeiten der banken verandert dus niet als de kortlopende schuldtitels worden omgezet in tegoeden in rekening bij de Centrale Bank of omgekeerd, aangezien de ene zowel als de andere liquide reserves van de banken uitmaken.

Dit geldt natuurlijk niet voor langlopende schuldtitels die de banken in portefeuille nemen, want die titels kunnen niet zo maar in geld worden omgezet door aanbidding aan de Centrale Bank 23). Tijdens de laatste jaren echter was het de banken meermaals niet toegelaten hun portefeuille staatsfondsen te verminderen.

Ontwikkeling

De OMP zoals zij nu wordt toegepast wijkt in sterke mate af van hetgeen zij oorspronkelijk geweest is. Het komt mij voor dat daarop nog eens mag worden gewezen.

Vóór de eerste wereldoorlog en in mindere mate, tussen de twee grote oorlogen, discounteerde of kocht de Bank of England hoofdzakelijk door haar aanvaard handelspapier. Aldus gaf zij een rechtstreekse en een stevige steun aan de handel, zowel nationaal als internationaal, die door haar minstens ten dele gefinancierd werd. Als een gevolg daarvan was de kredietverlening, anders uitgedrukt de geldschepping, ook nauw verbonden met de stroom van goederen en diensten.

Het Discount Office van de Bank of England heeft inderdaad steeds een nauwkeurig toezicht uitgeoefend op de ter disconto aangeboden wissels. Daartoe vroeg het regelmatig aan de Discount Houses een representatief deel van hun portefeuille te disconteren. Aldus kreeg het inzagte in de aard van het papier dat in de markt circuleerde en het oefende daarop scherpe controle uit.

Het Discount Office verwierp de effecten die geen zuivere kortlopende handelsoperatie vertegenwoordigden; het Huis dat dit papier had aangeboden of afgestaan werd steeds erop attent gemaakt en gewaarschuwd zulk papier niet meer op te nemen. Op die wijze werd het „self-liquidating karakter” van het verleende bankkrediet in ruime mate verzekerd 24).

Ook de andere Centrale Banken hebben gedurende lange jaren een gelijkaardige politiek gevolgd. Ook zij controleerden aandachtig de ter disconto aangeboden commerciële wissels.

Pas later werd bij gebrek aan handelspapier en vanwege de aanzienlijke behoeften van de schatkist, het handelspapier eerst aangevuld en later bijna volledig vervangen door schatkistpapier. Hande swissels zijn vrijwel uit de geldmarkt verdwenen, in elk geval in de Angelsaksische landen. Men heeft daarbij volledig uit het oog verloren dat destijds de strikte regels van het disconto het monetair evenwicht samen met de liquiditeit moesten waarborgen.

Dit contact met de markt is helaas bijna overal teloor gegaan. De voorkeur voor disconto van schatkistpapier, dat geen zorgen met zich meebrengt, is vrij algemeen. Het is dan ook geen wonder dat het verlenen van zuiver geldscheppend bankkrediet geheel los komt te staan van de stroom goederen en diensten die hij tenslotte zou moeten financieren. Dit heeft tot gevolg dat het evenwicht tussen vraag naar goederen en diensten enerzijds en hun aanbod anderzijds, bijna nergens meer in stand gehouden is.

Het is nog veel meer te betreuren dat dit evenwicht zelfs vrijwel niet meer wordt nagestreefd. Vroeger werd dit resultaat bijna onbewust bereikt door het toepassen van de regels van voorzichtigheid ingegeven door de noodzaak om de volledige omwisselbaarheid van de munt in goud en deviezen veilig te stellen 25). Bankkrediet verhoogt namelijk eenzijdig de vraag naar goederen en/of diensten. Het geeft aan de economie een inflatoire impuls. Wordt deze spanning niet opgevangen door een verhoogd aanbod van goederen en diensten, dan wordt het evenwicht tussen vraag en aanbod onvermijdelijk verstoord.

De voorzichtigheidsregels die de banken vroeger in hun kredietverlening naleefden, hadden tot doel de solvabiliteit van de banken veilig te stellen. Zij hebben terzelfde tijd tot gevolg gehad dat het monetair evenwicht daarbij gehandhaafd bleef.

Die dubbele hoedanigheid heeft het krediet aan de schatkist zeker niet. Krediet aan de staat laat op gebied van veiligheid zeker niets te wensen over, ten minste niet in normale omstandigheden.

Vanuit monetair standpunt is die vorm van krediet niet aan te bevelen. De meeste grote inflatoire ongevallen vinden hun oorsprong in verhoogd geldscheppend bankkrediet aan de staat. De vraag wordt er eenzijdig door verhoogd, tenzij deze wordt gecompenseerd door het buiten werking stellen van een andere potentiële vraag. Dit geschiedt door de binding van ingehouden koopkracht, of liquide middelen of, anders gezegd, door het sparen.

Daarover maakt de monetaire overheid zich blijkbaar geen grote zorgen. Hoogstens wil zij de aangroei van de geldmassa niet uit de hand laten lopen. Zolang geldschepping en verhoogde thesaurisatie gelijke tred houden zal zij daar wellicht in slagen. Indien zij daarin niet slaagt, zullen inflatoire spanningen leiden tot massale ontpotting van ongebruikte gelden en de vraag zozeer verhogen dat van monetair evenwicht eenvoudig geen sprake meer kan zijn.

Het ziet ernaar uit dat wij in het Westen deze toestand wel dra zullen bereiken, indien zulks nog niet het geval is. Ware het niet minstens gewenst de doeltreffendheid van de OMP van dit standpunt uit nog eens nader te bekijken?

F. J. Collin

20) *Radcliffe Report*, Londen, 1959, blz. 130.

21) Het kortlopend schatkistpapier in de portefeuille van de Federal-Reserve-System was in 1946 \$ 23,4 mrd. en steeg tot \$ 78,5 mrd. in 1973.

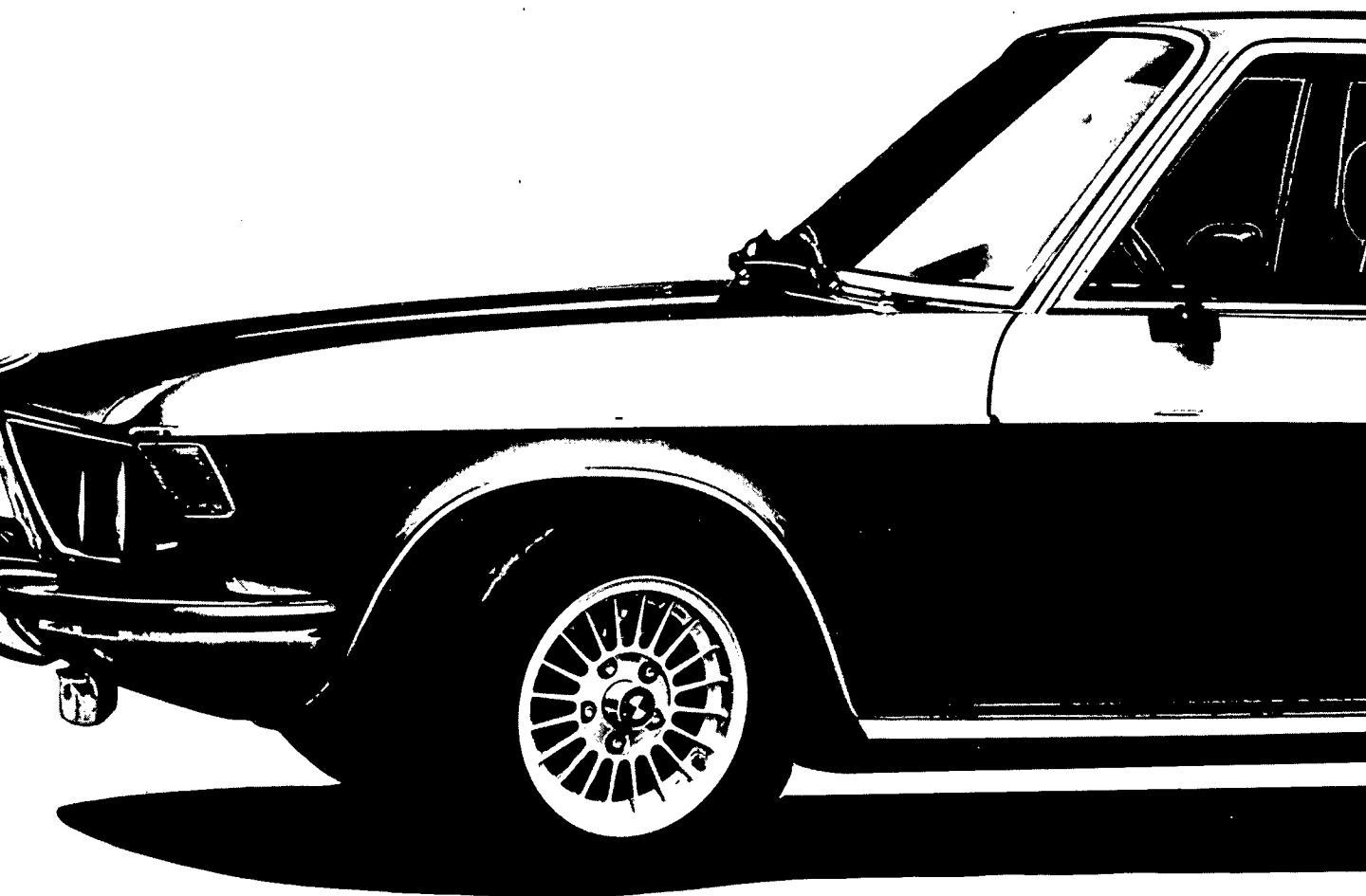
22) Per Jacobson, *Towards a modern monetary standard*, Londen, 1959, blz. 28 e.v.

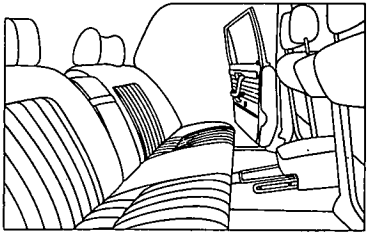
23) *De monetaire politiek van de landen van de EEG*, Europese gemeenschap, 1972, blz. 62; G. Schmolders, o.c., blz. 263.

24) *The City of London*, Institute of Bankers, Londen, 1961, blz. 93.

25) C. Goedhart: *Monetair evenwicht en een dynamische volkshuishouding in monetaire opstellen I*, Amsterdam, 1965, blz. 49.

**Gesprekstof voor automobilisten
die alleen op niveau
over auto's wensen te discussiëren**

Over het comfort van de BMW 3.3 L zal het gesprek nauwelijks gaan. Uiteraard heeft hij de ruimte die elke passagier in elk opzicht gerieft. En natuurlijk heeft hij alle snufjes die zijn klasse

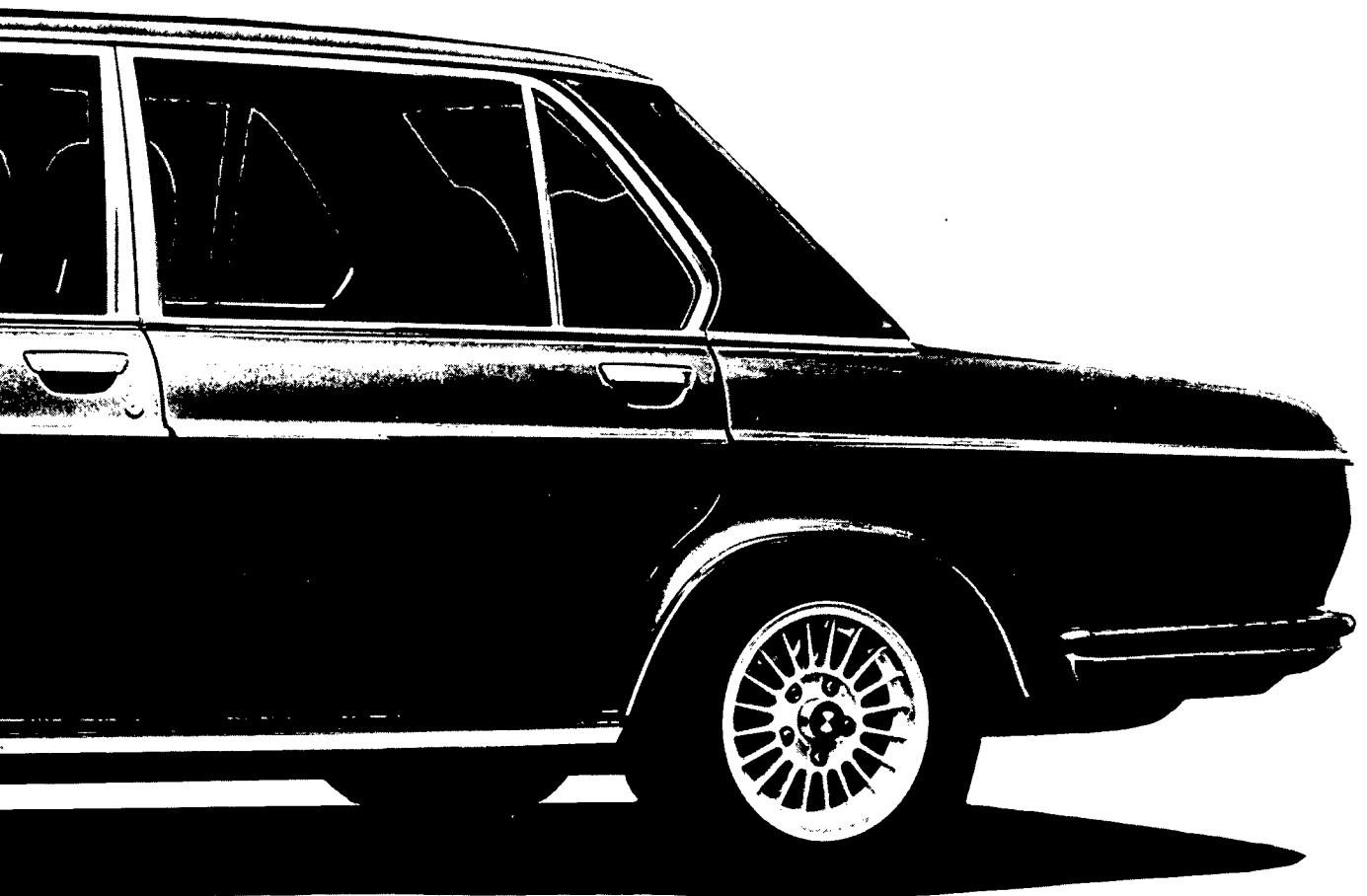
- de internationale top - kenmerken, als de van binnenuit elektrisch verstelbare buitenspiegel en de wissers en wassers op de Halogeen koplampen.

Op het niveau van de BMW 3.3 L wordt het rijden zèlf onderwerp van discussie. Kan een hoogst representatieve automobiel tevens opvallend wendbaar, dynamisch, vitaal, zelfs sportief zijn? Kan in een zo stijlvol geheel de bestuurder het gevoel behouden dat hij actief autorijdt, samspeelt met de paardekrachten? Neem het stuur over van uw chauffeur en constateer dat het kan. Bij BMW. Met de BMW 3.3 L automatisch.

BMW 3.3 L

6 cil. 190 DIN PK, acc. 0/100 km in 8,3 sec. Prijs: f 48.981,- inclusief BTW.

Imp. ALIMPO bv, Hoofdkantoor: Parkstraat 91a, 's-Gravenhage, tel. 070-184840.
Showroom: Tournooiveld 1, 's-Gravenhage, tel. 070-184840.

Rentevoet, creativiteit en investeringsklimaat

DRS. K. F. J. NIEBLING*

Wanneer men investeringen wil verrichten, dan is het gebruikelijk de rentabiliteit daarvan te berekenen en te vergelijken met andere investeringsmogelijkheden. Meestal past men voor deze berekening de methode van de „discounted cash flow” toe, zodat de verwachte netto geldstroom, die in de toekomst beschikbaar komt, wordt gereduceerd tot de huidige contante waarde.

Wanneer men projecten of variabelen met elkaar wil vergelijken en de gevolgen van onzekerheden met betrekking tot de ontwikkeling van de rentefactor wil analyseren, dan kan men een grafiek tekenen van de contante waarde van de geldstromen bij rentepercentages tussen 0 en 20. Deze grafiek zal dan bij rentepercentages boven de 10 bijzonder vlak gaan verlopen.

De invloed van variabelen, zoals investeringskosten, marktprijzen, arbeidskosten, grondstofkosten, wordt teruggedrukt door de allesoverheersende invloed van het renteverlies op geldstromen in de toekomst vergeleken met een geldstroom van nu. Bovendien worden natuurlijk bij een rente van meer dan 10% de eisen die men moet stellen aan de winstgevendheid van een project, om te bereiken dat het te investeren geld niet verdwijnt, enorm zwaar.

Ter illustratie zijn drie grafieken afgedrukt die resp. de invloed van een rente van 5%, van 10% en van 15% weergeven op de contante waarde van een geldstroom, in afhankelijkheid van enige variabelen als arbeidskosten, grondstofprijzen, marktprijs en investeringskosten. Deze drie grafieken hebben betrekking op hetzelfde investeringsproject, nl. een polyethyleenfabriek met een capaciteit van 200.000 ton polyethyleen per jaar, volgens het hogedruk-polymerisatieproces van ethyleen 1). Zij maken deel uit van het onderzoek naar de gevoeligheid van het investeringsproject voor veranderende omstandigheden, zoals stijgende arbeidskosten, stijgende of dalende prijs van het eindproduct of van de grondstof ethyleen. Deze gevoeligheidsberekeningen zijn, zoals gezegd, uitgevoerd voor verschillende rentevoeten. In de grafieken worden de arbeidskosten, de verkoopprijs en de ethyleenkosten gevarieerd met een percentage, dat positief of negatief kan zijn. Deze variatie is afgezet op de X-as. De Y-as geeft de netto contante waarde, in miljoenen gulden, van het investeringsproject bij een bepaalde rentevoet.

Uit de grafieken blijkt, dat bij dit soort investeringen de gevoeligheid voor arbeidskosten niet erg groot is. De gevoeligheid voor procentuele variaties van de grondstofkosten is groter en de gevoeligheid voor procentuele variaties van de verkoopprijs is zeer groot. De steilte van de lijnen neemt af bij een hogere rentevoet, d.w.z. de gevoeligheid voor variaties wordt bij een hogere rente geringer. In dit bijzondere geval toont de analyse aan, dat het investeringsproject bij een rentevoet boven de 5% onaantrekkelijk wordt door de geringe netto contante waarde. Bij 10% is de netto contante waarde in de meeste gevallen van variaties al negatief. Alleen zeer hoge verkoopprijzen kunnen de geldstroom nog positief maken.

Slechts die projecten, die een wezenlijke verbetering belo-

ven t.o.v. bestaande projecten of die fundamenteel nieuw zijn, dan wel nieuwe behoeften zullen doen ontstaan, kunnen zich handhaven. Projecten die deze elementen missen, die dus een herhaling zijn van bestaande technieken, die geen fundamentele inventiviteit bezitten, die geen grote kwaliteitsverbetering geven of geen nieuwe behoeften bevredigen, vallen door de mand.

Het heeft géén zin, te investeren in een hoogoven wanneer er niet althans één uitzonderlijk gunstige voorwaarde bestaat, die dit wenselijk maakt en die het project uittilt boven andere gelijksoortige projecten. Zelfs verschillen in grondstof- en arbeidskosten moeten enorm groot zijn, wil men bij een rente die hoger ligt dan 10% op economische gronden nog voorkeur hebben voor IJmuiden, Europoort of Duinkerken als vestigingsplaats. Politieke en sociale factoren treden dan bij de uiteindelijke keuze op de voorgrond.

Een nieuwe plasticfabriek bouwen is zinloos, wanneer het geen nieuw type produkt betreft of wanneer het proces niet fundamenteel beter is dan andere processen. Het markttekort en de daaruit resulterende prijsverhoging moeten groot zijn, wil een dergelijk project in economische zin nog kunnen slagen.

De hoge rente ligt als een soort economische steen om onze nek en selecteert de investeringen: alléén de hoogste inventiviteit en de hoogste kwaliteit hebben kans van slagen. Het is afgelopen met de groei van marginale investeringen. Het zijn de gecompliceerde, van hoog niveau zijnde, processen die nog kans van slagen hebben. Inzetten van laag betaalde arbeid, voor massa-processen ter vervaardiging van niet-attractieve produkten, is een onmogelijkheid geworden. Alleen gespecialiseerde en hoog betaalde arbeid, aangewend voor geavanceerde processen ter vervaardiging van kwaliteitsprodukten, overleeft het huidige investeringsklimaat. Unieke eigenschappen bezittende thermostabele plastics, motoren met een hoog rendement per gewicht en een lage onderhoudsfactor, verfijnde levensmiddelen van een hoge, constante kwaliteit, metaallegeringen met bijzondere eigenschappen zijn waardevolle investeringen.

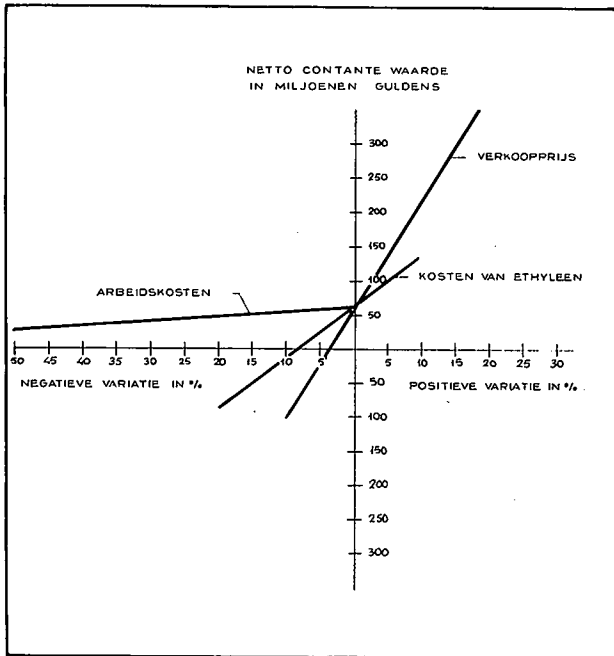
De eisen die de hoge rentevoet stelt, zijn enorm: niet alleen moeten de investeringen van een hoge kwaliteit zijn, ook de middelen om hiertoe te komen, moeten hoogwaardig zijn:

1. *Arbeid.* Onderbetaalde en onderontwikkelde arbeid moet opgewaardeerd worden tot ver gespecialiseerde, hoog betaalde arbeid (het bezit van onderbetaalde slavenarbeid geeft geen blijvende oplossing).
2. *Onderwijs.* Specialisatie en ontwikkelingspeil moeten

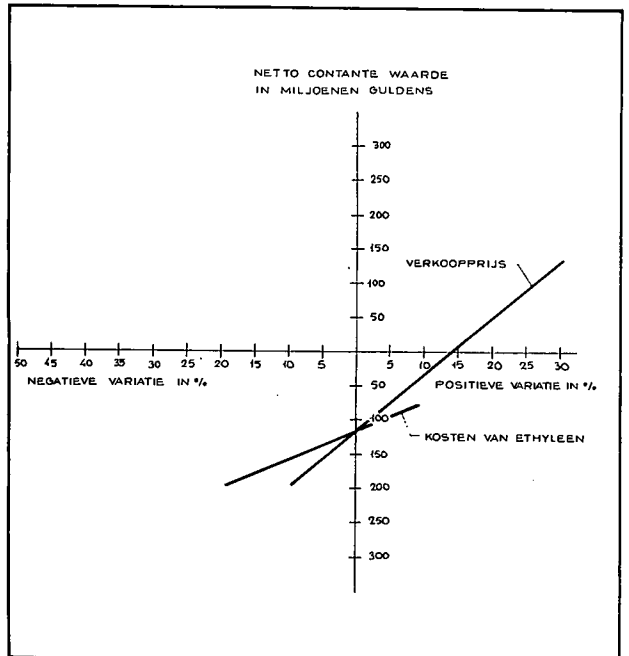
* De schrijver is algemeen directeur van Constructors John Brown and Associates B.V.

1) Dit investeringsproject is in detail uitgewerkt voor de cursus economische aardrijkskunde van de Stichting Bedrijfskunde, deel uitmakend van de Interfaculteit Rotterdam-Delft.

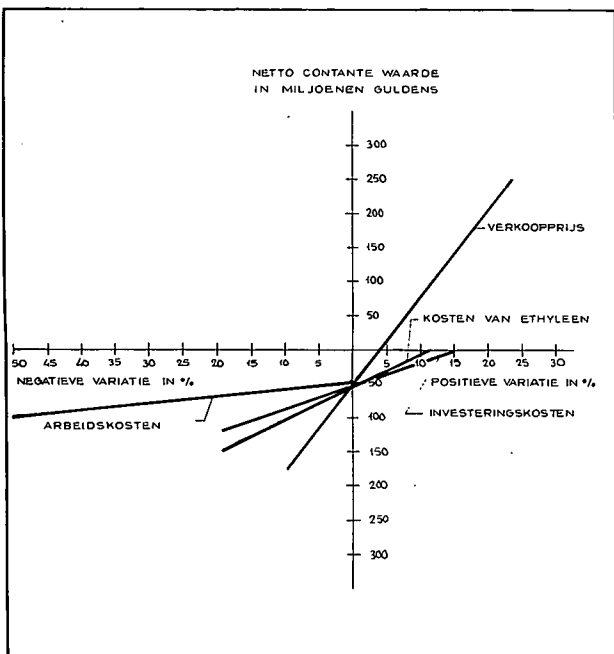
Grafiek 1. De gevoeligheid van de netto contante waarde van een investeringsproject bij een rentevoet van 5%

Grafiek 3. De gevoeligheid van de netto contante waarde van een investeringsproject bij een rentevoet van 15%

Grafiek 2. De gevoeligheid van de netto contante waarde van een investeringsproject bij een rentevoet van 10%

Ten einde te laten zien hoe bovenstaande grafieken moeten worden gelezen, volgen hier enkele voorbeelden.

Vraag: wat is de invloed van een verkoopprijs die 20% hoger is dan was aangenomen bij de oorspronkelijke „cash-flow“-berekening, bij een rentevoet van 10%?

Antwoord: een verkoopprijs van het product die 20% hoger is, geeft bij een rente van 10% een verwachte positieve netto contante waarde van ongeveer f. 175 mln. in plaats van de oorspronkelijke negatieve netto contante waarde van f. 50 mln.

Vraag: gesteld, dat de arbeidskosten met 25% stijgen, wat is dan bij een rentevoet van 5% de verwachte netto contante waarde van het project?

Antwoord: bij een stijging van de arbeidskosten met 25% daalt de netto contante waarde van f. 60 mln. tot iets minder dan f. 50 mln.

worden vergroot. Algemeen en gespecialiseerd onderwijs moeten worden gestimuleerd; een groter deel van de bevolking moet hoger worden opgeleid (elke studierestrictie heeft een groot nadeel: zij werkt demoraliserend, demotiverend, degraderend). Effectievere methoden moeten worden onderzocht en ontwikkeld, omdat onderwijs kostbaar is.

3. *Inventiviteit, creativiteit en speurwerk.* Evenals onderwijs is speurwerk en de toepassing van de resultaten van speurwerk een uiterst kostbare zaak. Bevordering van de creativiteit en inventiviteit en de toepassing van speurwerk zijn hoog risicolopende, moeilijk te besturen, gebieden. Wanneer de geldstroom onvoldoende wordt om speurwerk te verrichten, dan teert de gemeenschap in op haar kennisgebied en wordt afhankelijk van gemeenschappen die deze kosten *wél* kunnen opbrengen. Wanneer de creativiteit van een gemeenschap vermindert of wanneer een gemeenschap niet goed wordt bestuurd, daalt het welzijnsniveau van die gemeenschap (vervuiling, zowel fysische als chemische, is een oplosbaar probleem wanneer voldoende inventiviteit en middelen beschikbaar zijn).

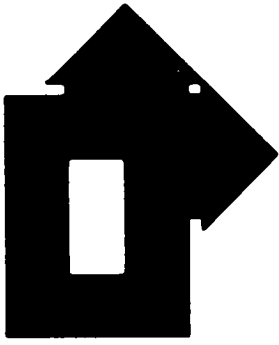
4. *Produktiemiddelen en dienstenverlening.* Creativiteit te zamen met hooggeschoolde arbeid, leiden tot geavanceerde produktiemiddelen en dienstenverlening.

5. *Produkten en dienstenverlening.* Geavanceerde produktiemiddelen en hoogwaardige, creatieve arbeid leveren hoogwaardige producten en diensten die een aanwinst zijn voor ons leefmilieu. Alleen deze hoogwaardige producten zijn economisch en sociaal aanvaardbaar en rechtvaardigen, zelfs bij een hoge rentevoet, investeringen voor de produktie ervan.

In elke gemeenschap moet de relatieve waarde van een investering worden getoetst aan die van andere investeringen. Immers, onze investeringsmogelijkheden zijn afhankelijk van onze produktiviteit en dus beperkt. Wij moeten er het beste van maken. Een hoge rentevoet heeft óók een gunstig effect: men wordt voorzichtiger met investeren, men gaat selectiever te werk. Een *te* hoge rentevoet verhindert *elke* investering. Het is belangrijk voor een gemeenschap om de juiste balans te vinden.

Conclusie

Laat ons de kwaliteit van de produktie en de diensten

Centraal akkoord ter ziele

A. F. VAN ZWEEDEN

Het leek zo'n goed idee. In het na-jaar, na het verschijnen van de Miljoenennota en nog voor de cao-onderhandelingen in de bedrijfstakken beginnen, spreken overheid, werkgevers en werknemers af hoe zij de beschikbare ruimte zullen verdelen. Ze sluiten een tijdelijke coalitie en noemen hun overeenkomst centraal akkoord. De overheid kan een bepaalde loonstijging in haar plannen incalculeren. Houden de sociale partners zich aan de gemaakte afspraken, dan kan de Loonwet veilig opgeborgen blijven. De loonontwikkeling zal immers binnen het aangegeven beleidskader blijven.

De geschiedenis van het centraal akkoord levert geen grond voor de veronderstelling dat deze procedure tot bevredigende resultaten kan leiden. Het is een geschiedenis van mislukkingen. Aangezien het altijd verstandig is van gemaakte fouten te leren, wordt het tijd eens een diagnose te stellen.

Het centraal akkoord voor 1975 is stukgelopen op twee immateriële verlangens van de vakbeweging. Er kon geen overeenstemming worden bereikt over een algemene aanbeveling voor openbaarmaking van alle inkomens in de ondernemingen en voor uitbreiding van de werkingssfeer van de cao's tot het gehele personeel. Partijen konden het evenmin eens worden over de verdeling van de materiële verbeteringen en de prijscompensatie. De werkgevers staan principieel afwijzend tegenover een complex van voorstellen dat de voorwaarden behelst voor een inkomensbeleid dat gericht is op verkleining van de inkomensverschillen. Alleen om een

loonafpraak te kunnen maken, waren zij bereid de vakbeweging de keus te laten tussen een loonsverhoging voor de helft in centen en een vloer in de prijscompensatie van maximaal f. 175 per procent prijsstijging. De overige kwesties zouden naar de mening van de werkgevers in de bedrijfstakken aan de orde moeten worden gesteld.

Nu er geen centraal akkoord is bereikt, gaat dat nu gebeuren. Wanneer er eenmaal, op basis van de nota inkomensbeleid die het kabinet-Den Uyl zal opstellen, overeenstemming zal zijn bereikt over de doelstellingen en middelen zal de verdeling geen struikelblok meer behoeven te zijn voor het arbeidsvoorwaardenoverleg. Maar zelfs wanneer er een stelsel van wettelijke regelingen zal zijn ingevoerd, waardoor alle inkomens kunnen worden beheerst, dan nog moet een fundamenteel gebrek van het gecentraliseerd overleg over arbeidsvoorwaarden worden opgeheven.

Bij de onderhandelingen over het centraal akkoord gaan de drie partijen uit van macro-economische berekeningen van de beschikbare ruimte. Zij proberen door onderhandelingen een formule te vinden die zo goed mogelijk aangeeft welke loonkostenstijging gemiddeld in het bedrijfsleven mogelijk is.

Bij de afleiding van de loonkosten in de verschillende sectoren uit het macro-economische gemiddelde komen grote verschillen aan het licht. Een loonkostenstijging van 13% mag dan passen in de doelstellingen van het nationale economische beleid, arbeidsintensieve

bedrijven gaan gemakkelijk boven dat gemiddelde uit. Bij de onderhandelingen van dit jaar nam het midden- en kleinbedrijf het standpunt in, dat in 1975 eigenlijk niets meer kon worden gegeven dan alleen de prijscompensatie. Het aanbod van de industriële werkgevers — 1,5% initieel — was voor de vertegenwoordigers van de middenstandsorganisaties de uiterste grens; zij hadden berekend dat de loonkosten in hun sector daardoor met 16% zouden stijgen.

Het werken met gemiddelden als uitgangspunten voor een gecoördineerd arbeidsvoorwaardenbeleid heeft niet alleen de charme van de eenvoud en overzichtelijkheid, de ratio is ook dat te grote loonverschillen toch het gemiddelde loonpeil te hoog opschroeven door de aanzuigende werking van de hoogste lonen. Zouden de lonen gedifferentieerd worden in verhouding tot de grote verschillen in produktiviteitsstijging of draagkracht, dan zouden zwakke sectoren op den duur hun arbeidskrachten verliezen. Het afbrokkelingsproces zou niet worden gestuit. Bovendien zouden er verschillen in inkomen ontstaan die voor de vakbeweging onaanvaardbaar zijn.

In een land als Denemarken wordt een systeem van collectieve onderhandelingen gevolgd waarbij alleen de lonen voor de laagstbetaalden en de werktijden centraal worden vastgesteld. Per sector wordt daar onderhandeld over de lonen en salarissen van de hoger betaalden. Naar het voorbeeld van Zweden heeft de vakbeweging in ons land een systeem van winstdeling voor-

verhogen door voortgezet onderwijs, creativiteit en inventiviteit te bevorderen. Laat ons meer gericht zijn op kwalitatieve groei. Laat ons analyseren waarin onze gemeenschap al een hoog niveau heeft bereikt en dit productie- en dienstenpakket verder uitbouwen. Laat ons onderzoeken waar wij dit proces nog met goede resultaten kunnen verbeteren. Gebieden die mij voor Nederland voor ogen staan, zijn: hoogwaardige voedingsmiddelen en chemische producten, verfijnde elektronische producten en geavanceerde dienstenverleningen.

K. F. J. Niebling

**adverteer
in ESB**

gesteld om te voorkomen dat de werknemers in de sterkste sectoren te veel moeten laten zitten.

De voorzitter van de FME, A. Prins, heeft op de algemene ledenvergadering van zijn vereniging gezegd dat een centraal akkoord alleen maar zin heeft als er een gemeenschappelijke doelstelling is. Dit jaar had dat doel de bestrijding van de werkloosheid moeten zijn. De FME vond dat de gesprekken zich tot de kernpunten van het nationale economische beleid hadden moeten beperken waarbij kwesties van secundair belang (waaronder de FME zaken als medezeggenschap, nivellering en openbaarheid van inkomens verstand) van de agenda's geschrapt hadden moeten worden.

Het overleg is nu juist over deze „franje” gestruikeld. Elk jaar loopt dat gesprek moeizaam, omdat vakbeweging, overheid en werkgevers geen gemeenschappelijke noemer kunnen vinden. De vakbeweging wil het centraal akkoord als een hefboom gebruiken om structurele veranderingen in de inkomensverdeling en de arbeids-

verhoudingen te forceren. De werkgevers zien het vooral als een middel om de loonkosten beperkt te houden. De beperkte ruimte voor reële welvaartsverbetering legt de vakbeweging een matiging op die zij gecompenseerd wil zien door tegemoetkomingen op het gebied van de collectieve voorzieningen. De werkloosheidsbestrijding had dit jaar een bindend element kunnen zijn als de meningen van werkgevers en werknemers over de aanpak niet zo sterk uiteen zouden lopen. De werkgevers zien de oplossing uitsluitend in verbetering van de rendementen, de vakbeweging wenst een grotere invloed op de investeringsbeslissingen van de ondernemers.

In het centraal overleg over arbeidsvoorwaarden zijn maatschappelijk-politieke doelstellingen aan de orde die moeilijk in een centraal akkoord met een beperkte geldingsduur en reikwijdte geregeld kunnen worden. Sommige doelstellingen kan de vakbeweging beter trachten te bereiken in onderhandelingen over bedrijfstak-cao's. Wanneer in de toekomst opnieuw een

centraal-akkoord ter discussie wordt gesteld, dan lijkt het verstandig het gesprek over fundamentele zaken te scheiden van de materiële punten.

De voorzitters van de drie vakcentrales en ook die van de werkgeversorganisaties hebben laten blijken dat ook zij aan een andere procedure denken. Mr. C. van Veen sprak in zijn rede op de jubileumvergadering van het VNO over een breed maatschappelijk akkoord. De voorzitter van het CNV, Lanser, heeft verklaard dat problemen van langere termijn in een rustiger sfeer behandeld moeten kunnen worden. De geesten lijken rijp voor een andere benadering van de sociaal-economische vraagstukken. Of de SER en de Stichting van de Arbeid nog als forum kunnen dienen hangt af van de vraag of deze instituten, die passen in een overlegmaatschappij die tot het verleden behoort, zich kunnen aanpassen aan de gewijzigde verhoudingen.

A. F. van Zweeden

KATHOLIEKE UNIVERSITEIT NIJMEGEN

Faculteit sociale wetenschappen

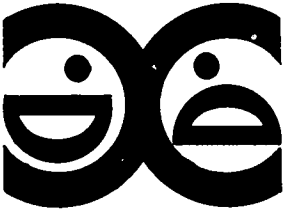
Bij de sectie **Sociologie** van de faculteit der sociale wetenschappen aan de Katholieke Universiteit te Nijmegen, bestaat een vakature voor een

lektor methodenleer

van de te benoemen lektor wordt onderwijs en onderzoek verwacht in de kwantitatieve en formeel-mathematische benaderingswijzen in de sociologie, waaronder statistiek. Daarnaast zal hij worden belast met de leiding van de afdeling research-technische dienstverlening van het sociologisch instituut, alsmede met de advisering inzake methodologische en/of statistische aspecten voor binnen het sociologisch instituut verricht onderzoek.

Degenen, die nadere inlichtingen wensen te ontvangen of de vakaturekommissie op geschikte kandidaten wensen te attenderen, kunnen contact opnemen met de voorzitter van de commissie: Prof. Dr. M. Albinski, telefoon 080-512000 (privé 080-233760).

Sollicitaties te richten aan de voorzitter van de vakaturekommissie p/a Erasmuslaan 16, Nijmegen.

Integratietendentie in het arbeidsmarktbeleid

DRS. W. VAN VOORDEN

De arbeidsmarkt heeft zich de afgelopen decennia niet mogen verheugen in een blijvende, grote belangstelling. Weliswaar wijdde menige sociaal-economische verhandeling een obligate paragraaf aan de spanning tussen de vraag- en aanbodverhouding op de arbeidsmarkt, maar daar doorheen klonk veelal de opluchting juist met een krapte- en niet met een overschotprobleem te doen te hebben. Bovendien leek het gevoel terrein te winnen dat voor eens en vooral met het werkloosheidsvraagstuk was afgerekend 1). Natuurlijk, er waren knelpunten, die ook werden opgemerkt en aangepakt. De sinds het begin der jaren zestig groeiende stroom mediterrane buitenlanders, nodig om de opengevallen plaatsen in het productieproces op te vullen, bracht problemen met zich; de discrepantie tussen vraag en aanbod stelde voorts het koppelbazenfenomeen in al zijn scherpste aan het licht. Toch was het gastarbeidersprobleem minder een arbeidsmarkt- en meer een cultureel integratieprobleem en het koppelbazenvraagstuk meer een centenkwestie ofwel een arbeidsvoorwaardenprobleem. Het arbeidsmarktbeleid, in de zin van participatie- en allocatiebeleid, stond vooral bij de maatschappelijke organisaties in de schaduw van het arbeidsvoorwaardenbeleid. In de baan was voorzien, bepaald moest „slechts” worden wat het werk jaarlijks diende op te leveren. Overigens werd in brede kring erkend, zoals door arbeidsmarktdeskundigen werd opgemerkt, dat beïnvloeding van de arbeidsmarkt nodig was voor het handhaven van de economische groei en ter bestrijding van inflatie. Maar economische groei leed als economisch politieke doelstelling aan een tanend prestige en de inflatie kon ook, en wellicht beter, met andere economische instrumenten worden bestreden.

Raad voor de Arbeidsmarkt

Toch werd de noodzaak van een beter gecoördineerd en gefundeerd beleid ten behoeve van de arbeidsmarkt wel gevoeld. Na een discussie, die zich in

beperkte kring heeft afgespeeld (zeker vergeleken met de ruime raadpleging die bij het arbeidsvoorwaardenbeleid pleegt plaats te vinden), werd in 1969 de Raad voor de Arbeidsmarkt opgericht. Deze tripartite samengestelde raad kreeg niet de status van zelfstandig orgaan, doch werd als permanente commissie in het SER-gebouw ondergebracht. Zo kon gebruik worden gemaakt van de daar beschikbare deskundigheid. Aan de andere kant kreeg de Raad — zoals wel was geopperd — niet de status van overheidslichaam met beleidsbepalende bevoegdheden. In de SER achtte men het wenselijker dat „de opvattingen van het bedrijfsleven afzonderlijk in de vorm van adviezen aan beleidsvormende en uitvoerende beleidsinstanties ter kennis

Deze rubriek wordt verzorgd door het
Sociologisch Instituut van de
Erasmus Universiteit, Rotterdam

worden gebracht” 2). Als taak werd duidelijk gekozen voor de advisering in plaats van de beleidsbepaling. Ook een tussenoplossing om de Raad te doen voorzitten door een regeringscommissaris, bedoeld om het vrijblijvende karakter van de adviezen wat in te dammen, werd om bovengenoemde overweging verworpen. Deze vrees voor vrijblijvendheid van de adviezen is overigens niet geheel ongegrond. Zonder nu de effecten van een reeks adviezen te traceren kan worden gewezen op de voorzichtige formulering, die Den Broeder bezigt na vijf jaar ervaring met de Raad. „Wie dicht bij de werkzaamheden van de Raad voor de Arbeidsmarkt is betrokken, kan waarnemen dat de adviezen van de Raad serieuze aandacht krijgen van de regering, het parlement en de ambtelijke diensten” 3).

De meer fundamentele verklaring voor de voorkeur voor de gerealiseerde opzet ligt mijns inziens in de vrees voor identiteitsverlies aan twee zijden. In de eerste plaats de vrees bij de vakbeweging voor een zodanige structurering van het arbeidsmarktbeleid dat

de eigen opstelling en herkenbaarheid teloor zou gaan; een vrees die nog extra werd gevoed door de in dezelfde periode oploeiende discussie rond de SER als integratiesymbool. In de tweede plaats de vrees bij de overheid om het arbeidsmarktbeleid zo vorm te geven dat een vermenging van competenties zou optreden met het bedrijfsleven. In de gerealiseerde constructie bleef de eigen identiteit van de overheid ten aanzien van de arbeidsmarkt bestaan, kon de parlementaire controle intact blijven én kon maatschappelijke legitimering, die voor 1969 ontbrak, worden verkregen.

Nieuwere ontwikkelingen

Interessant zijn daarom een tweetal nieuwere ontwikkelingen — die overigens in elkaars verlengde liggen — waarbij de eigen beleidsverantwoordelijkheid van de overheid minder zorgvuldig blijft bewaard.

Een eerste punt betreft de ontwikkeling naar een financieringsfonds voor arbeidsvoorzieningsmaatregelen, waarin de gezamenlijke verantwoordelijkheid van overheid en bedrijfsleven voor de arbeidsmarkt gestalte zou moeten krijgen. De idee voor een dergelijk fonds is als adviesaanvraag voorgelegd aan de Raad voor de Arbeidsmarkt. In deze ontwikkeling passen tevens de zogenaamde samenwerkingsprojecten, waarbij de overheid te zamen met individuele bedrijven scholingsactiviteiten organiseert en financiert. Komt het tot een financieringsfonds dan is de integratie tussen overheid en bedrijfsleven

1) Grasman signaleert in de Duitse arbeidsmarktpolitiek ook nu nog het relatieve optimisme, dat op lange termijn toch weer meer dan volledige werkgelegenheid verwacht. D. H. Grasman, Duitse arbeidsmarktpolitiek in perspectief, *SMA*, november 1974, blz. 683.

2) SER, *Interimadvies over de organisatie van het arbeidsmarktbeleid*, 1968.

3) A. L. den Broeder, Vijf jaren Raad voor de Arbeidsmarkt, *SMA*, maart 1974, blz. 186.

het punt van eigen identiteit en verantwoordelijkheid gepasseerd.

De voordelen van het fonds zijn overigens niet gering. Tot op heden is het arbeidsvoorzieningsbeleid, wat betreft de budgettaire mogelijkheden, afhankelijk van de rijksbegroting. En dat heeft bezwaren. Ten eerste bedoelt het arbeidsmarktbeleid een structuurbeleid te zijn dat zich maar met moeite verdraagt met een begrotingsbeleid dat op kort zicht is ingesteld. Bovendien kan in tijden met een grote behoefte aan arbeidsmarktmaatregelen — en dus gelden — om economische redenen een beperking van de overheidsuitgaven noodzakelijk zijn. Een verdergaande strekking — en dat is de tweede ontwikkeling — heeft het voorstel zoals dat door de Regionale Raad voor de Arbeidsmarkt voor de provincie Noord-Brabant is gelanceerd 4). Kern van de suggestie vormt — uitgaande van een gemeenschappelijk financieringsfonds — de herstructurering van het arbeidsmarkt- en arbeidsvoorzieningsbeleid.

Het Directoraat-Generaal voor de Arbeidsvoorziening zou van het overheidsapparaat worden losgekoppeld en bij de Raad voor de Arbeidsmarkt worden ondergebracht. De Raad zou, in deze constructie, moeten gaan functioneren als het beleidvormende toporgaan voor het arbeidsmarktbeleid. De voordelen van deze opzet komen nauw overeen met die van het financieringsfonds; een werkelijk structuurbeleid wordt mogelijk en in tijden van bezuiniging is de financiering van het arbeidsvoorzieningsbeleid gewaarborgd.

Nadelig lijkt de minder gemakkelijke beleidsafstemming tussen het arbeidsvoorzieningsbeleid en andere delen van het overheidsbeleid, waarvan arbeidsmarktinvloeden uitgaan. Bovendien is in principe mogelijk dat de richting van de beleidsontwikkeling zich zou onttrekken aan de invloed van de overheid. In grote trekken komt het voorstel van de Brabantse raad overeen met de situatie in Zweden. In dit Mekka voor geïnteresseerden in arbeidsmarktbeleid is inderdaad een belangrijk stuk beleidsimplementatie overgedragen aan de Nationale Raad voor de Arbeidsmarkt. De ervaringen met deze institutionele opzet zijn erg gunstig.

Voorwaarden

Elke institutionele opzet is echter voor het welslagen afhankelijk van de maatschappelijke context, waarin hij functioneert. De vraag rijst dan ook welke maatschappelijke voorwaarden vervuld moeten zijn om als gunstige voedingsbodem te dienen voor een geïntegreerd arbeidsmarktbeleid.

Santosh Mukherjee, die een interessante vergelijkende studie van het Britse

en Zweedse arbeidsmarktbeleid heeft gemaakt, komt tot een drietal voorwaarden 5). In de eerste plaats is een brede maatschappelijke consensus over de richting die het beleid moet nemen noodzakelijk voor het voeren van een geïntegreerd arbeidsmarktbeleid. Ferme ondersteuning van de beleidslijn moet zijn verzekerd van de voornaamste politieke partijen en de werkgevers- en werknemersorganisaties. In de tweede plaats is voortdurende aandacht en aandacht vanuit de vakbeweging onontbeerlijk om deze opzet te realiseren en goed te laten werken. Tenslotte vraagt de constructie van een beleidsverantwoordelijke Raad voor de Arbeidsmarkt een bepaalde rolopvatting van de bureaucratie. Zweden kent traditioneel een taaksplitsing tussen departementen en een aantal min of meer autonome instanties. De legislatieve taken berusten bij de ministeries en het parlement; interpretatie en implementatie vinden veelal plaats door de instanties (waaronder de Raad voor de Arbeidsmarkt) die een meer horizontale dan hiërarchische relatie hebben met de betrokken departementen. De ambtenaren van deze relatief autonome lichamen hebben een eigen verantwoordelijkheid, waarop ze aanspreekbaar zijn; hun rolopvatting wijkt af van de voor bureaucratieën kenmerkende loyale neutraliteitsrol. Deze beleidsverantwoordelijke rol van de ambtenaar, te zamen met de voor Zweden traditionele taaksplitsing binnen het overheidsapparaat acht Mukherjee een laatste voorwaarde voor de instelling van een beleidsverantwoordelijke Raad voor de Arbeidsmarkt.

Nederland

Overzie ik deze voorwaarden dan lijkt een zonder meer afsturen op een meer geïntegreerd arbeidsmarktbeleid in de vorm van een gemeenschappelijk financieringsfonds of in de vorm van een dieper snijdende institutionele herstructurering, in de huidige Nederlandse verhoudingen niet aan te bevelen. Een brede consensus tussen de overheid, de werkgevers- en werknemersorganisaties met betrekking tot de arbeidsmarkt is afwezig. De recente discussie over het NEI-rapport is symptomatisch voor het gebrek aan overeenstemming over het te voeren beleid. In de jaren zestig leken de meningsverschillen minder groot, waarschijnlijk samenhangend met de boven gesignaleerde, relatieve desinteresse van de maatschappelijke organisaties voor arbeidsmarktvoorwaarden. Sindsdien heeft de algemenere ontwikkeling in de richting van polarisatie, de consensus sterk aangetast.

Aan de tweede voorwaarde, die Mukherjee noemt, is op dit moment in belangrijke mate voldaan. De vak-

beweging, en zij niet alleen, volgt de ontwikkelingen op de arbeidsmarkt met grote aandacht en oefent invloed uit op de wijze van beleidsingrijpen. Het verband met de snel stijgende werkloosheidscijfers is echter onmiskenbaar. Voor een blijvende belangstelling voor een actief arbeidsmarktbeleid — nodig voor een geïntegreerde opzet van het beleid — is de huidige bezorgdheid mijns inziens noch een voldoende garantie, noch een voldoende draagvlak. En hoewel men over de „noodzakelijkheid” van de derde voorwaarde kan twisten, is daaraan evenmin voldaan. De taaksplitsing tussen departementen en betrekkelijk autonome tripartite organen en de persoonlijke verantwoordingsplicht voor leden van de bureaucratie ontbreken.

Directe of indirecte weg

Het streven naar een situatie die nationaal volledige werkgelegenheid benadert zonder al te veel regionale knelpunten, is een doelstelling voor het arbeidsmarktbeleid die alle partijen zal aanspreken. Vooral door een grote betrokkenheid van maatschappelijke organisaties bij de beleidsbepaling kan dit doel snel worden gerealiseerd. Daarmee is de noodzaak van een sterk geïntegreerd arbeidsmarktbeleid gegeven.

In concreto zijn voor een meer geïntegreerde opzet van het arbeidsmarktbeleid een tweetal strategieën mogelijk. De directe strategie betekent de instelling van een gemeenschappelijk fonds en eventueel gezamenlijke beleidsorganen zonder bezinning op de integratieve voorwaarden. Door de instelling van een gemeenschappelijke structuur zou de consensus dan (verder) moeten uitbotten. De tweede weg is omslachtiger en richt zich in eerste instantie op de vervulling van bovengenoemde voorwaarden. Pas wanneer daaraan is voldaan zou een stuk beleidsbepaling en -verantwoordelijkheid aan tripartite samengestelde organen kunnen worden gedelegeerd.

Deze weg heeft mijn voorkeur; het arbeidsmarktbeleid is te belangrijk om als proeftuin te dienen zonder garanties voor de vruchtbaarheid van de voedingsbodem.

W. van Voorden

4) Advies naar aanleiding van het SER-advies *Arbeidsbureau nieuwe stijl*, 1972, Nota R93/vB/BR.

5) Santosh Mukherjee, *Making labour markets work*, Londen, 1972.

A. P. Ghosh: Development planning in South-East Asia; an input-output approach.
In samenwerking met D. Chakravarti en H. Sarkar, voorwoord door J. Tinbergen,
Rotterdam University Press, 1974, 128 blz., f. 39,90.

De kern van deze studie is een projectie van de produktieniveaus voor een twintigtal sectoren in 1975 en 1980 met behulp van een statisch input-output-model. De projecties hebben betrekking op vier landen in Zuidoost-Azië, Ceylon (Sri Lanka), Korea (Zuid-Korea), Maleisië (West) en Taiwan, en gaan per land uit van een exogeen veronderstelde groei uit van het bruto binnenlands produkt tot 1980. Het basisjaar voor de projecties is om statistische redenen verschillend per land en ligt voor de vier landen tussen 1963 en 1966. Ten einde de produktieniveaus in 1975 en 1980 te schatten zijn twee soorten gegevens nodig: projecties van de finale vraag voor 1975 en 1980 en matrices van input-output-coëfficiënten. Hieraan is het grootste gedeelte van Ghosh studie gewijd.

Na enige inleidende hoofdstukken over eenvoudige projectiemodellen en de input-output-analyse (hfst. 2), de beschikbaarheid van input-output-tabellen in de regio (hfst. 3), economische kenmerken van de landen in de regio (hfst. 4) en een vergelijking van de samenstelling van de finale vraag in de vier landen waarvoor de projecties worden uitgevoerd (hfst. 5), worden in hfst. 6 met behulp van regressie-analyse een groot aantal vergelijkingen geschat op basis waarvan de sectorale omvang van de investeringen, de consumptie, de uitvoer en de invoer in 1975 en 1980 in principe kan worden geprojecteerd. Noch de uitkomsten van deze projecties, noch de wijze waarop deze zijn tot stand gekomen, worden vermeld. In hfst. 7 wordt de structuur van de input-output-matrices voor Ceylon, Korea, Maleisië en Taiwan vergeleken, waarna in hfst. 8 de uitkomsten van de projecties voor de produktieniveaus in 1975 en 1980 worden gegeven.

In kwalitatieve zin komen de uitkomsten voor de vier landen in de regio redelijk overeen. De industriële sector als geheel groeit het snelst, terwijl de landbouw doorgaans de laagste groeicijfers vertoont, die overigens nog aanmerkelijk hoger liggen dan wat in het verleden is gerealiseerd. De groei van de diensten is vrijwel gelijk aan het gemiddelde voor de economie als geheel, de groei van de sectoren elektriciteit en transport ligt daar juist iets boven. Binnen de industrie neemt de produktie

van de investeringsgoederenindustrieën het snelst toe, gevolgd door consumptiegoederenindustrieën als levensmiddelen en textiel.

De studie wordt besloten met een drietal hoofdstukken waarvan het laatste, een bespreking van enige optimaleringsmodellen (hfst. 11), slechts zijdelings met de rest van de studie samenhangt. Op basis van de projecties voor de produktieniveaus worden in hfst. 9 werkgelegenheidscijfers geprojecteerd via voor produktiviteitsstijging gecorrigeerde arbeidscoëfficiënten. De uitkomsten worden doorgaans niet getotaliseerd en niet vergeleken met het te verwachten arbeidsaanbod, zodat weinig conclusies op grond van deze projecties over de te verwachten ontwikkeling van de werkgelegenheid kunnen worden getrokken. In hfst. 10 tusslotte worden enige methoden gedemonstreerd om voorspellingen met behulp van een input-output-model te corrigeren wanneer nieuwe informatie beschikbaar is.

Gegeven al de beperkingen, die het statistisch materiaal aan de modellenbouwer — die zich met de economie van de genoemde landen bezighoudt — oplegt, lijkt het weinig zinvol mogelijke theoretische verbeteringen te suggereren waarvan niet vaststaat dat deze de eerstkomende jaren kunnen worden toegepast. Wel moet de vraag worden gesteld of het nu wel zo nodig was deze op zich zelf nuttige projecties in deze vorm te publiceren. Naar de auteur in het Woord vooraf vermeldt, vinden deze studies hun oorsprong in het werk dat hij ten behoeve van ECAFE in 1969 verrichtte. Vrijwel dezelfde gegevens en methodieken (en nog veel meer) kan men dan ook in het desbetreffende deel van de „Development Programming Techniques Series” aantreffen 1). Het extra dat in deze studie wordt gegeven lijkt mij slechts voor de zeer geïnteresseerden van belang, te meer omdat noch het statistisch basismateriaal wordt gegeven, noch de gepresenteerde modellen behoorlijk worden uitgewerkt. Slechts het eindresultaat wordt vermeld.

Hinderlijk tusslotte is het wel zeer grote aantal slordigheden in dit boek. In de inhoudsopgave staan twee fouten in de titels van de hoofdstukken 2 en 7. In sectie 2.2. staan nogal wat druk-

fouten in de symbolen. Erger is dat een aantal symbolen niet wordt verklaard. In sectie 2.3. zijn de sommatietekens weggelaten. Tabel 4.2.1. vermeldt niet op welke periode de groeicijfers betrekking hebben. De procentuele aandelen in tabel 4.2.2. tellen, anders dan door afrondingsfouten, niet altijd tot 100 op. In tabel 5.3.1. geeft de regel „Non-competitive imports” in feite een subtotale van de binnenlandse produktie aan. In sectie 6.3. worden twee verschillende coëfficiënten met hetzelfde symbool aangeduid, en niet duidelijk is welke coëfficiënt nu geschat is. In tabel 7.3.3. wordt geen verklaring van de kolommen van een matrix gegeven. In sectie 7.4. wordt steeds over arbeid gesproken terwijl met gegevens wordt gewerkt die betrekking hebben op de beloning van de arbeid (loonsom). In tabel 7.4.1. moet men gissen welke kolom de directe en welke de indirecte effecten aangeeft.

Conclusie: het is slechts een boek voor de zeer geïnteresseerden.

A. Kuijvenhoven

1) No. 8, *Sectoral output and employment projections for the second development decade*, Bangkok, 1970, E.71.11.F.6. Zie ook no. 7, *Feasible growth and trade gap projections in the ECAFE region*, Bangkok, 1968, E.69.11.F.8, en no. 6, *Sectoral aspects of long-term economic projections with special reference to Asia and the Far East*, Bangkok, 1967, 67.11.F.4.

ESB

Mededeling

TNO-conferentie

Op 27 en 28 februari 1975 organiseert de Nederlandse Organisatie voor Toegepast-Natuurwetenschappelijk Onderzoek (TNO) in samenwerking met de Vereniging van de Nederlandse Chemische Industrie (VNCI) en de Vereniging voor de metaal- en elektro-technische industrie (FME) de 8e internationale conferentie, met als thema: „Effects on industry of trends in food production and consumption”.

Inleidingen worden verzorgd door: Dr. H. A. B. Parpia, Prof. Dr. F. J. Stare, Dr. J. Austin, Mr. T. L. V. Ulbricht, Mr. Mogens Jul, Mr. C. A. Shacklady, Prof. Dr. J. Boldingh en Dr. Ir. F. D. Tollenaar.

Plaats: Hilton Hotel, Rotterdam. Aanmelden vóór 1 februari 1975. Inlichtingen: secretariaat van de conferentie, p/a Holland Organizing Centre, Lange Voorhout 16, 's-Gravenhage, tel.: (070) 65 78 50.

In dit boek komt het volgende probleem aan de orde: bepaal de n -dimensionale vectoren $x(1), x(2), \dots$ zodanig, dat bij gegeven $m \times n$ matrices A en B , m -dimensionale, begrensde vectoren $f(1), f(2), \dots$ en n -dimensionale, begrensde vectoren $p(1), p(2), \dots$, en bij gegeven niet-negatieve beginvector $x(0)$ en positieve getallen ρ en π geldt:

$$(1) Bx(1) \leq \rho f(1) + Ax(0)$$

$$(2) Bx(t+1) - Ax(t) \leq \rho^{t+1} f(t+1), t \geq 1$$

$$(3) x(t) \geq 0, t \geq 1$$

en $\sum_{t=1}^{\infty} \pi^t p(t) \cdot x(t)$ is maximaal.

Het eerste hoofdstuk bevat enige interpretaties van het bovengenoemde probleem in een macro-economische context. De elementen van de m -dimensionale vectoren kunnen bijvoorbeeld goederen voorstellen, de elementen van de n -dimensionale vectoren activiteiten en hun argumenten perioden; A en B stellen dan matrices van output- resp. input-coëfficiënten voor. De relaties (1) en (2) geven in dat geval uitdrukking aan de eis, dat de input aan het begin van een periode begrensd wordt door het totaal van de output aan het eind van de voorafgaande periode en de dan exogeen beschikbaar komende goederen. De activiteiten dienen dan zo te worden bepaald dat de gewogen som van hun „waarde” per periode maximaal is; hierbij kan π als een soort discount-factor en ρ als een groeifactor worden gezien. De keuze van een oneindige planhorizon wordt verklaard uit het feit dat een eindige horizon altijd een zekere willekeur in zich heeft; elke keuze is echter in zekere zin willekeurig.

Het model laat nog veel meer interpretaties toe. Zo kunnen de vectoren f bestaansminima voorstellen en kan de endogene consumptie als één of meer activiteiten worden beschouwd. Ook kunnen afschrijvingen, importen, exporten en cyclische effecten in het model worden gebracht. Interpretaties in de micro-economische sfeer, die zeer wel denkbaar zijn, blijven onvermeld.

Vanaf het tweede hoofdstuk is het boek een puur wiskundige studie. We volstaan met het vermelden van de voornaamste resultaten:

- onder niet onrealistische voorwaarden (waaronder $\rho\pi < 1$) bestaat een optimale oplossing;
- het is mogelijk een duaal probleem te formuleren op dezelfde wijze als in het klassieke LP-probleem met overeenkomstige optimumeigenschappen;
- onder nog iets strengere voorwaarden, en voor constante vectoren f en p , kan worden bewezen dat er een vector \bar{x}

bestaat zodanig dat voor de oplossing $\hat{x}(1), \hat{x}(2), \dots$ van het probleem geldt: $\hat{x}(t) \approx \rho^t \bar{x}$ voor grote waarden van t ; iets dergelijks geldt voor de oplossing van het duale probleem.

Ten einde tot deze resultaten te komen, moesten er veel wiskundige moeilijkheden worden overwonnen. De bespreking hiervan kan in een tijdschrift als dit achterwege blijven; wel stellen we vast dat de schrijver (o.a. door een zeer

summiere inhoudsopgave en door een weinig adequaat register) het de lezer niet gemakkelijk maakt.

De schrijver beperkt zich tot existentiële bewijzen. Een algoritme ter berekening van de optimale oplossing in een concreet geval ontbreekt, alhoewel wel enige aanduidingen worden gegeven in welke richting zou kunnen worden gezocht.

Resumerend kan er gesteld worden dat het probleem interessant genoeg is om met belangstelling uit te zien naar zo'n algoritme, alsmede naar praktische toepassingen.

J. van Daal

Dr. A. Heertje: Elementaire economie. Stenfert Kroese B.V. Leiden, 7e druk, 1974, f. 12,50.

Elementaire economie is een plezierig boek, niet alleen voor Havo- en Meao-leerlingen, maar ook voor de belangstellende leek, die iets van economie af wil weten. De vele verwijzingen naar en opgaven over de dagelijkse praktijk van het economische leven dragen daartoe in niet geringe mate bij.

Opzet en indeling zijn sinds de eerste, 80 blz. tellende, druk in 1966 en de 203 blz. tellende zevende druk in 1974 niet wezenlijk veranderd. De auteur heeft zich evenwel veel moeite gegeven tekst en opgaven aan de exameneisen van Havo en Meao aan te passen. Toch lijkt een verdere tekstuitbreiding mij gewenst: de uitleg van en toelichting op een aantal begrippen, instellingen en regelingen is wel erg summier, zodat de docent vrij veel aanvullende aantekeningen moet geven, hetgeen de efficiëntie van het onderwijs niet bevordert.

Ik zou aan deze tekstuitbreiding de voorkeur geven boven het gebruik van *De kern van de economie* van dezelfde auteur in de hogere klassen van Havo en Meao, omdat dit boek op veel punten een doublure is van *Elementaire economie*. Aanschaf van *De kern van de economie* is mede daardoor extra kostbaar.

Nog een enkele opmerking over de opgaven: het lijkt mij irreëel te veronderstellen, dat alle leerlingen bij het maken van de opgaven, zelfs als dat op school gebeurt, de beschikking hebben over het *CEP* en het *Statistisch Zakboek*.

M. Bruyn-Hundt.

Robert Higgs: The transformation of the American economy, 1865-1914; an essay in interpretation. The Wiley Series in American Economic History, John Wiley and Sons, Inc., New York, Londen, Sydney, Toronto, 1971, 143 blz., \$ 5,95.

De boeken opgenomen in de „Wiley Series in American Economic History” onder redactie van R. L. Andreano, beogen nieuwe gedachten te poneren omtrent de hoofdlijnen van de Amerikaanse economische groei en de gevolgen, die daaruit voor de mensen en hun samenleving voortvloeien. Onder de auteurs van de reeks bevinden zich zowel historici als economen. Getracht wordt zowel de dialoog tussen beide groepen auteurs te stimuleren als deze dialoog voor studenten toegankelijk te maken.

Higgs schreef zijn *The transformation of the American economy, 1865-1914* in eerste instantie voor studenten en niet voor vakgenoten. In kort bestek wil hij niet een verslag, doch een interpretatie geven van de Amerikaanse economische ontwikkeling tussen 1865 en 1914. Daarbij gaat hij uit van Karl Poppers opvatting, dat waarnemingen

altijd interpretaties van de waargenomen feiten zijn en dat waarnemingen eerst interpretaties worden, bezien in het licht van theorieën.

Higgs meent, dat het gebruik maken van een theorie bij het interpreteren van de geschiedenis geen revolutionaire methode is. Veelal worden de gebruikte theorieën echter niet geëxpliciteerd; zij blijven impliciet, hetgeen goede kansen biedt op het ontstaan van misverstanden tussen auteur en lezer. Higgs expliciteert zijn theoretische basis duidelijk; economische theorieën dienden hem tot richtsnoer, aangezien „economists have devised the most useful theories for interpreting economic history”.

In de inleiding, die als titel Henry Georges begrippenpaar „Progress and Poverty” draagt, stelt Higgs, dat in de Verenigde Staten na 1865 een

ongekende economische groei tot stand werd gebracht, maar „progress had its price”. De gigantische transformatie, die met deze sterke economische groei gepaard ging, had voor de afzonderlijke individuen, bedrijven, bedrijfstakken en gebieden zeer uiteenlopende gevolgen. Dit beeld van verwarrende verscheidenheid wil Higgs met behulp van de economische theorie ordenen tot een patroon, tot relaties van oorzaak en gevolg.

In het eerste hoofdstuk geeft Higgs de theoretische lijnen, waarop hij zijn betoog heeft gebaseerd. De hoofdstukken II, III en IV zijn gericht op economische groei, transformatie en de institutionele veranderingen. Economische groei was het centrale kenmerk van de Amerikaanse economische geschiedenis in de periode 1865-1914. De productie per hoofd vertoonde een snelle en voortdurende stijging, die voortvloeyde uit investeringen, niet alleen in gebouwen, machines en voorraden, doch ook in volksgezondheid, volksoontwikkeling, vaardigheden en kennis. Onverbrekkelijk verbonden met de economische groei was de transformatie van de economische structuur: een relatieve daling van agrarische productie en werkgelegenheid en een relatieve stijging van stedelijke activiteiten, nijverheid, handel en dienstverlening. Instituten in het algemeen en eigendomsrechten in het bijzonder speelden een belangrijke rol bij de tempobepaling van de groei. Economische groei gaat gepaard met drie begeleidende verschijnselen: veranderende percentages van de produktiviteitsstijging in de verschillende bedrijfstakken en een veranderende regionale verdeling van de economische hulpbronnen.

Hoofdstuk II behandelt naast de bevolkingsgroei en de stijging van het nationale produkt vooral de bronnen van de stijgende produktiviteit. Hoofdstuk III is geheel gewijd aan het urbanisatieproces en de rol van de steden in het proces van de economische groei. Hoofdstuk IV behandelt problemen in de agrarische sector. In hoofdstuk V tenslotte wordt de samenhang tussen economische groei en ongelijkheid aan de orde gesteld, in het bijzonder de sterk uiteenlopende effecten op verschillende regio's en ethnische groepen.

Als kritische kanttekening zij vermeld, dat de procentuele verdeling van de beroepsbevolking in tabel 2.7 op blz. 48 geen totaal van 100% vormt; de in de tabel niet genoemde groep steeg van 1% in 1870 tot 14% in 1910. De door Higgs geciteerde bron, een NBER-uitgave, vertoont hetzelfde beeld. Een toelichtende opmerking zou wenselijk geweest zijn.

Uitgaande van het feit, dat Higgs in eerste instantie voor studenten schreef, achten wij het een sterk punt van dit

Voor boeken op het gebied van economie, sociologie, recht, medicijnen en techniek:

WETENSCHAPPELIJKE BOEKHANDEL ROTTERDAM B.V.

Waarin opgenomen:
De Wester Boekhandel
Stamboekhandel Rotterdam

Rochussenstraat 223, Rotterdam 3003
Tel. (010) 76 11 88

Vestiging in de Erasmus Universiteit, Complex Woudestein. Tel. (010) 14 55 11, toestel 31 15.

(I.M.)

boek, dat het de aandacht vestigt op een beperkt aantal oorzaken en gevolgen van de economische groei: een onoverzichtelijke veelheid werd aldus tot een overzienbaar schema gecomprimeerd. Dat de auteur daarbij een aansluiting tracht te leggen tussen de economische theorie en het economisch gebeuren, valt zeer te waarderen. Aldus kan de systeemloze aaneenrijging van feiten in hun chronologische volgorde worden doorbroken en de beoefening van de economische geschiedenis een zinvol onderdeel van de economische wetenschap gaan vormen, van waaruit op haar beurt de theorievorming nieuwe impulsen zou kunnen ontvangen. Over de mate, waarin Higgs erin slaagde zijn interpretatie van het transformatieproces in het licht van de economische theorie gestalte te geven, zullen de meningen ongetwijfeld uiteenlopen. Belangrijker dan de mate van slagen is ons inziens het feit, dat de auteur bewust streeft naar een economisch-theoretische fundering van zijn beschouwingen over het transformatieproces.

J. Teijl

Handboek voor managers. Kluwer BV, Deventer, 1974.

Losbladige uitgave, met als coördinerend redacteur B. Folbertsma, voor hoger kader en aankomende managers. Zal via 19 supplementen in 1977 aangroeien tot een systeem van 250 onderwerpen, met gemakkelijk leesbare basisinformatie via streng op praktische bruikbaarheid geselecteerde boekenrubrieken en via documentaire rubrieken over „Informatie voor managers” de „Opleidingsgids voor managers” en „Literatuur voor managers” verwijst ze de gebruiker snel naar aanvullende achtergrondinformatie en praktijkinformatie, aldus het „Ten geleide”.

M. Beckmann en H. P. Künzi: Mathematical methods in queuing theory. Lecture notes in economics and mathematical systems, vol. 98, Springer-Verlag, Berlijn, Heidelberg, New York, 1974, 374 blz., DM 25.

Verslag van een conferentie, gehouden van 10 mei 1973 tot en met 12 mei

1973 in de Western Michigan University in Kalamazoo. Onderwerp van deze conferentie waren de recente ontwikkelingen in de analytische en algebraïsche methoden, die toegepast worden bij de analyse van rijen en de bijbehorende netwerken. Verder wordt er een bespreking gegeven van de statistische analyse m.b.t. rijen, de „control”-problemen en de grafische methoden.

Innovatieprocessen in de Nederlandse industrie. Nijverheidsorganisatie TNO en Commissie Opvoering Produktiviteit, Den Haag, 1974, 158 blz.

Hoofdrapport van de studie, die ten doel had: een methode te ontwerpen om het innovatief vermogen van de industrie te bepalen; deze methode toe te passen en daardoor tevens te toetsen; daarmee een kwalitatief inzicht te krijgen in de factoren die het innovatieproces beïnvloeden; voorlopige aanbevelingen ter stimulering op te stellen. De studie werd uitgevoerd door de Nijverheidsorganisatie TNO in samenwerking met The International Institute for the Management of Technology te Milaan, de Adviesgroep Mens en Organisatie NV en de afdeling Bedrijfskunde van de TH Twente.

John W. Burton: Internationale politiek. Aula-boeken 514, Het Spectrum, Utrecht/Antwerpen, 237 blz., f. 9,50.

John Burton, directeur van het Centrum voor conflictanalyse van de Universiteit van Londen, belicht in dit boek de belangrijkste resultaten van het recente denken over internationale betrekkingen. Bovendien geeft hij zijn sterk persoonlijke en idealistisch gekleurde visie op de vraag, hoe een wereldsamenleving goed zou kunnen functioneren. Aan het slot van het boek wordt aan de hand van een simulatiespel de gegeven theorie in praktijk gebracht.

CBS: Proefverkeerstellingen ter bepaling van voertuigkilometers binnen de bebouwde kom. Statistische en economische onderzoeken, no. 15, Staatsuitgeverij, Den Haag, 1974, 64 blz. f. 10.

In deze publikatie zijn de bevindingen samengevat van een proefonderzoek naar het verkeerspatroon binnen de bebouwde kom in Nederland.